MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

GEMEENTE MONTFOORT

Drs. L.H.M. Olde Meierink
Drs. A.L. Vernooij

PROVINCIE UTRECHT DIENST RUIMTE EN GROEN 1991

VOORWOORD

Voor U ligt het rapport betreffende de gemeente Montfoort van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht. Mede dankzij de inbreng van de gemeente Montfoort en vele van haar inwoners treft U in dit rapport een schat aan gegevens over gebouwen, gebieden en andere cultuurhistorisch waardevolle elementen aan.

Het Monumenten Inventarisatie Project is een initiatief van de rijksoverheid om binnen een korte periode (1987-1992) een landelijk overzicht te verkrijgen van de jongere bouwkunst en stedebouw tussen 1850 en 1940. De uitvoering van dit project is in handen gelegd van de provincies en de vier grote steden. De Provincie Utrecht heeft een aanzienlijke bijdrage geleverd aan het M.I.P. door ook de oudere bouwkunst van vóór 1850 te inventariseren volgens de standaard-methodiek. Op deze wijze kan een complete en geautomatiseerde databank van alle cultuurhistorisch waardevolle elementen opgebouwd worden.

De breed opgezette inventarisatie per gemeente dient als basis voor een nadere selectie ten behoeve van plaatsing op de rijksmonumentenlijst, een procedure die na 1992 zal gaan plaats vinden.

In meer algemene zin vormt het M.I.P. een uitgangspunt voor het beleid van de drie overheden ten aanzien van monumentenzorg, stadsvernieuwing en ruimtelijke ordening. Het kan dienen als materiaal voor publicaties in zowel toeristische als wetenschappelijke sfeer. Zeker niet in de laatste plaats kan dit onderzoek bijdragen aan de kennis van en de waardering voor ons cultureel erfgoed.

J. Hoekstra
Lid van Gedeputeerde Staten van
Utrecht

INHOUDSOPGAVE

Verantwoording 5

DEEL A
BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING 7

1 Inleiding 9

2 Bodemgesteldheid en afwatering 11
2.1 Grondsoorten 11
2.2 Natuurlijke afwatering 11

3 Occupatie en ruimtelijke ontwikkeling tot 1850 13
3.1 Vroege bewoning 13
3.2 Ontginning 13
3.3 Grondgebruik 14
3.3.1 Agrarisch grondgebruik 14
3.3.2 Overig grondgebruik 15
3.4 Infrastructuur 15
3.4.1 Landwegen 15
3.4.2 Waterwegen en waterhuishouding 16
3.4.3 Dijken en kades 18
3.4.4 Militaire infrastructuur 19
3.5 Nederzettingen 19
3.5.1 Montfoort 19
3.5.2 Linschoten 24
3.5.3 Verspreide bebouwing 24

4 Ruimtelijke ontwikkeling 1850-1940 26
4.1 Ruimtelijke structuur omstreeks 1850 26
4.2 Grondgebruik 26
4.2.1 Agrarisch grondgebruik 26
4.2.2 Delfstoffenwinning 27
4.3 Infrastructuur 27
4.3.1 Landwegen 27
4.3.2 Waterwegen en waterhuishouding 28
4.3.3 Spoor- en tramwegen 28
4.4 Nederzettingen 28
4.4.1 Montfoort 28
4.4.2 Linschoten 31
4.4.3 Verspreide bebouwing 31

5 Recente ruimtelijke ontwikkelingen 33

DEEL B INVENTARISATIE 35

1 Stedebouwkundige typologie 37
1.1 Gebieden binnen de bebouwde kom 37
1.1.1 Stadskernen vóór 1850 37
1.1.2 Dorpskernen vóór 1850 38

1.2 Gebieden buiten de bebouwde kom 39
1.2.1 Verdedigingswerken vóór 1850 39
1.2.2 Buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850 39
1.2.3 Boerderijstroken vóór 1850 39

2 Gebieden met bijzondere waarden 43
2.1 Inleiding 43
2.2 Inventarisatie gebieden met bijzondere waarden 45

3 Archeologische terreinen en historisch-landschappelijke elementen en structuren 54
3.1 Archeologische terreinen 54
3.2 Historisch-landschappelijke elementen en structuren 54

4 Bouwkundige typologie
4.1 Verdedigingswerken, zaken en gebouwen met een militair karakter 56
4.2 Bruggen, sluizen en andere weg- en waterbouwkundige werken en de bijbehorende hulpmiddelen 57
4.3 Voorwerpen op velden, pleinen en straten 58
4.4 Gebouwen voor het lands-, gewestelijk en gemeentelijk bestuur 58
4.5 Kerkelijke gebouwen en bijzondere onderdelen daarvan, alsmede woningen voor kerkelijke functionarissen 59
4.6 Uitvaartcentra en begraafplaatsen 61
4.7 Handels- en kantoorgebouwen en gebouwen voor transport en opslag 62
4.8 Gebouwen van liefdadigheid, gezondheidszorg, wetenschap en cultuur 62
4.9 Gebouwen voor sport, recreatie, vereniging, vergadering en horeca 63
4.10 Kastelen, landhuizen, buitenplaatsen, historische parken en tuinen en daarbij behorende bijgebouwen en objecten 63
4.11 Woningen en woningbouwcomplexen 65
4.12 Boerderijen 68
4.13 Bedrijfsgebouwen 70

5 Inventarisatie van bouwkundige objecten
5.1 Toelichting 73
5.2 Objectinventarisatie 1 - 326

BIJLAGE

adressenlijst gemeente Montfoort 328

LITERATUUR EN BRONNEN 334

VERANTWOORDING

Dit rapport verschijnt in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht. Het betreft de gemeente Montfoort, die deel uitmaakt van het Rivierkleigebied.
De opzet, indeling en gevolgde methodiek zijn in globale zin conform de richtlijnen, die door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg zijn opgesteld. Op enkele punten is er sprake van een aanvulling of uitbreiding. Zo is er relatief meer aandacht besteed aan de occupatie en de ruimtelijke ontwikkeling in de periode vóór 1850. Een vergelijkbare uitbreiding betreft de objectinventarisatie zelf. De inventarisatie behelst ook de beschrijving en documentatie van cultuurhistorisch waardevolle objecten uit de periode vóór 1850, inclusief de reeds beschermde monumenten.
Het rapport bestaat uit twee delen: deel A geeft een beschrijving van de historisch-ruimtelijke ontwikkeling in drie perioden (vóór 1850, 1850-1940, 1940-heden) en deel B bevat de eigenlijke inventarisatie. Hoofdmoot van deel B vormt de object-inventarisatie. Daaraan voorafgaand worden achtereenvolgens beschreven de stedebouwkundige typologie, de gebieden met bijzondere waarden, de archeologische terreinen (volgens opgave R.O.B.), de historisch-landschappelijke elementen en de bouwkundige typologie.
Als bijlage treft U onder meer aan een alfabetische adressenlijst van alle opgenomen objecten, zowel die van vóór 1850 als die uit de periode 1850-1940, inclusief de reeds beschermde rijksmonumenten. Bij ieder adres is het bouwtype vermeld alsmede een voorselectie in drie categorieën. Op basis van een aantal criteria is aan het MIP deze nadere selectie toegevoegd om binnen de brede inventarisatie een gedifferentiëerd monumentenbeleid te kunnen ontwikkelen: categorie 1 bevat de meest waardevolle panden en kan een uitgangspunt zijn voor de selectie op rijksniveau. Tevens zijn dit de potentiële gemeentelijke monumenten, die aangevuld kunnen worden met objecten uit categorie 2, zeker wanneer deze zich in gebieden met "bijzondere waarden" bevinden. Categorie 3 zijn objecten die enige cultuur-historische waarde bezitten en van ondersteunende betekenis zijn, met name binnen de genoemde gebieden. Deze objecten zijn niet "zwaar" genoeg voor een stringente bescherming maar dienen eerder betrokken te worden bij het ruimtelijkordeningsbeleid en het welstandstoezicht.

Drs. R.K.M. Blijdenstijn,
Projectleider MIP,
Provincie Utrecht.

DEEL A BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING

1 INLEIDING

De gemeente Montfoort is gelegen in het zuidwesten van de provincie Utrecht aan weerszijden van de Hollandsche IJssel. Binnen het kader van het MIP maakt de gemeente deel uit van de regio 'Utrechts Rivierkleigebied'.

Tot de gemeente behoort de stad Montfoort, alsmede de dorpen Linschoten en Willeskop (ten dele) en enkele kleinere buurtschappen zoals Heeswijk, Blokland, Achthoven en Snelrewaard.

De gemeente in haar huidige omvang is tot stand gekomen door diverse samenvoegingen in de 19de en 20ste eeuw. In 1818 ging Heeswijk deel uitmaken van de gemeente Achthoven. In 1857 werd deze gemeente met Wulverhorst bij Linschoten gevoegd. Eerder waren de gerechten Polanen, Cattenbroek, Mastwijk Uitterdijken en Schagen en Den Eng reeds bij Linschoten gevoegd.

Per 1 januari 1989 is de nieuwe gemeente Montfoort ontstaan door samenvoeging van de oude gemeentes Montfoort, Linschoten, het grootste gedeelte van de gemeente Willeskop, alsmede kleine delen van Snelrewaard en IJsselstein.

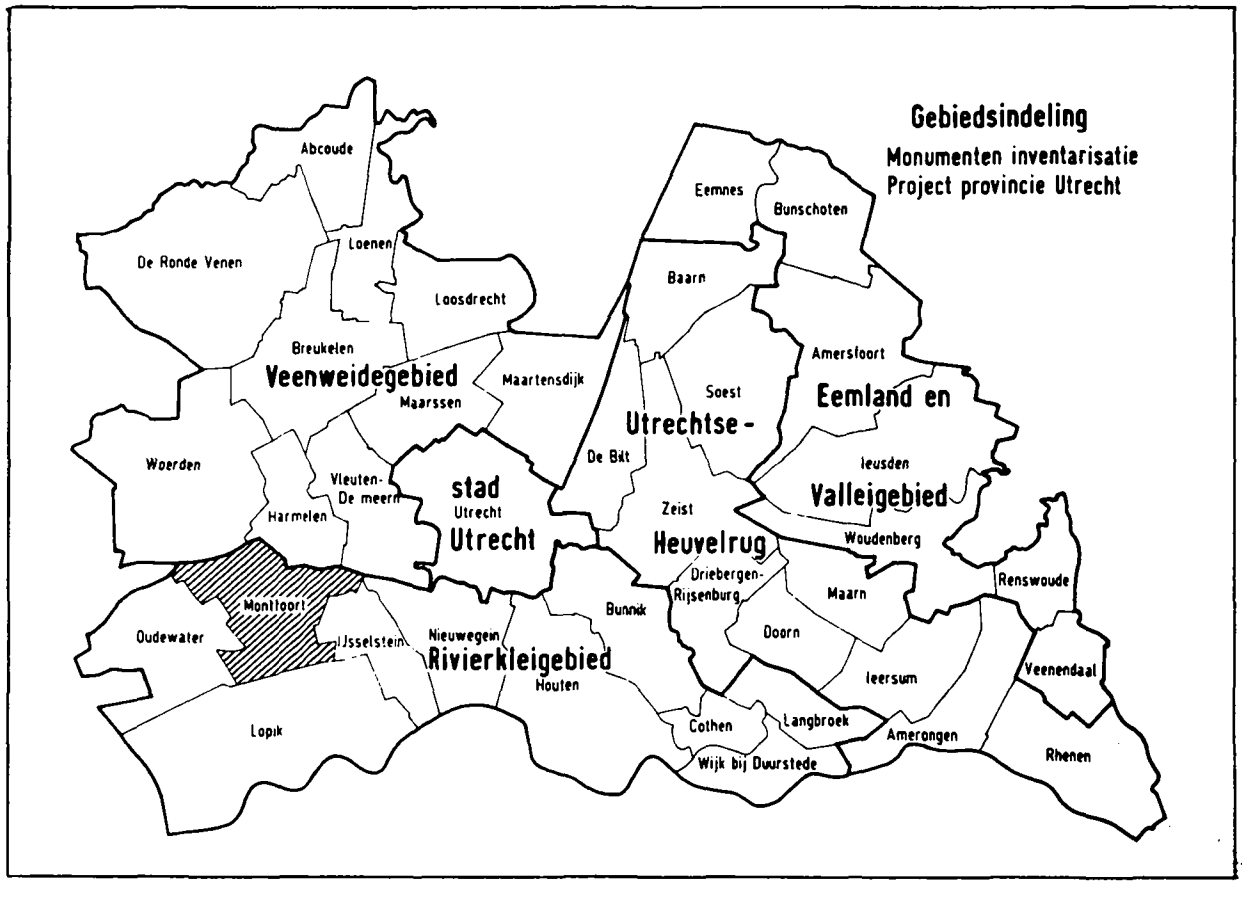

Afb. 1 Gebiedsindeling Monumenten Inventarisatie Project provincie Utrecht.

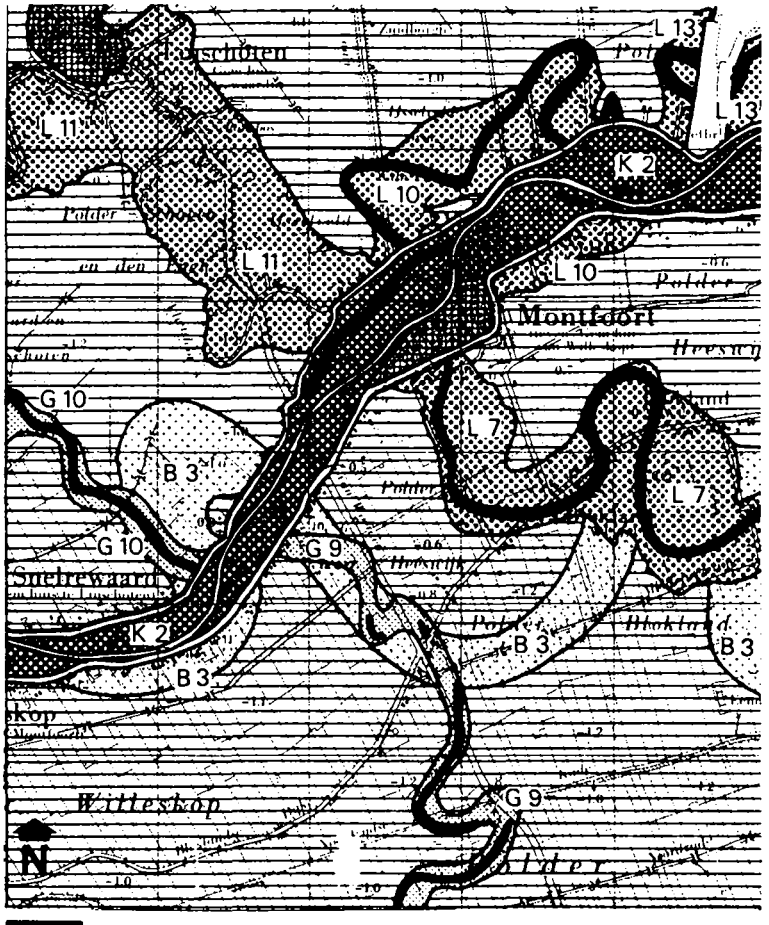

Restgeulen
Hollandse IJssel (K2)
Stuivenbergse stroomrug (L7), Schuurenburghse stroomrug (L10)
Linschoten stroomrug (L11), Meijerbergse stroomrug (L13)
Bloklandse stroomrug (G9), Snelrewaardse stroomrug (G10)
Willeskopse stroomgordel (B3)
Bebouwd gebied
Kommen
Dijken
Water

Afb. 2 Stroomgordels in de omgeving van Montfoort (Berendsen en Cortenraad, 1983).

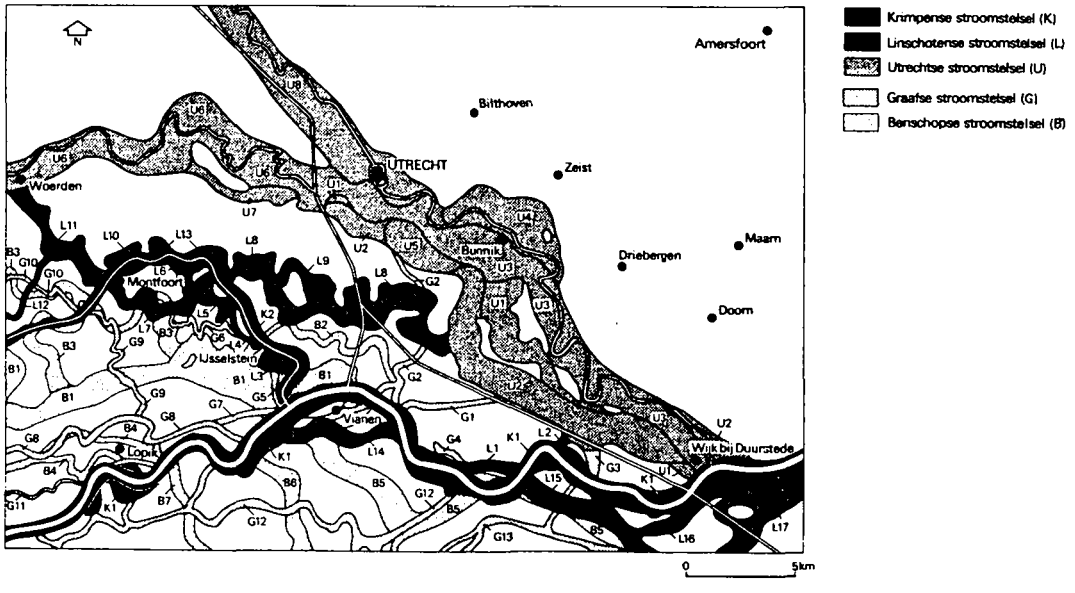

Afb. 3 Ligging van de stroomstelsels en stroomgordels (Berendsen, 1982).

2 BODEMGESTELDHEID

2.1 GRONDSOORTEN

Het grondgebied van Montfoort ligt in een overgangszone van het rivierengebied en het Hollands-Utrechtse veengebied. Rivierafzettingen (behorend tot de afzettingen van het stroomstelsel van de Rijn), die in de gehele gemeente aan de oppervlakte liggen, zijn afkomstig uit het meest recente geologische tijdvak, het Holoceen. Deze afzettingen bedekken oudere, maar eveneens uit het Holoceen daterende veenafzettingen.

In de loop der tijden heeft de oer-Rijn haar bedding meermaals verlegd. Daardoor is een ingewikkeld patroon van elkaar ten dele bedekkende afzettingen ontstaan. De Hollandsche IJssel maakt deel uit van het meest recente, Krimpense stroomstelsel; dit stelsel is ten dele pas gevormd na het begin van de jaartelling. Tot dan toe had de IJssel vanaf Montfoort een route gevolgd in de richting van Woerden. Overblijfselen hiervan zijn nog duidelijk als rug in het landschap herkenbaar: de Stuivenbergse stroomrug (L7) en de Linschotense stroomrug (L11). Nog weer ouder, maar eveneens in het landschap waarneembaar zijn de Bloklandse en Snelrewaardse stroomrug (G9 en G10).

Stroomrug- en komgronden
De afzettingen van de diverse stroomstelsels kunnen voor het grootste deel worden gerekend tot de stroomruggronden en de komgronden. De stroomruggen zijn ontstaan doordat in periodes van hoge waterstand grof, zandig of zavelig materiaal dichtbij de bedding werd afgezet en fijner materiaal verder weg in de kommen.

Stroomruggen hebben een goede ontwatering en zijn vanouds gebruikt als akkerland. De komgronden daarentegen bestaan uit zware, slecht doorlatende klei en zijn weinig geschikt als cultuurgrond.

Stroomruggronden komen voor in een strook langs de Hollandsche IJssel en in een zuidoost-noordwest georiënteerde strook, vanaf het Blokland via het Hofland en de stad Montfoort naar Linschoten.

2.2 NATUURLIJKE AFWATERING

In de gemeente kunnen twee natuurlijke waterlopen worden onderscheiden, de Hollandsche IJssel en de Lange Linschoten. Na afdamming in 1285 was de IJssel niet meer van belang als afvoer van Rijnwater. Beide waterlopen zijn wel van belang voor de afwatering van de aanliggende polders. De polders ten zuiden van de IJssel lozen op deze rivier; de ten noorden van de IJssel gelegen polders lozen echter òf op de Lange Linschoten òf op de Oude Rijn.

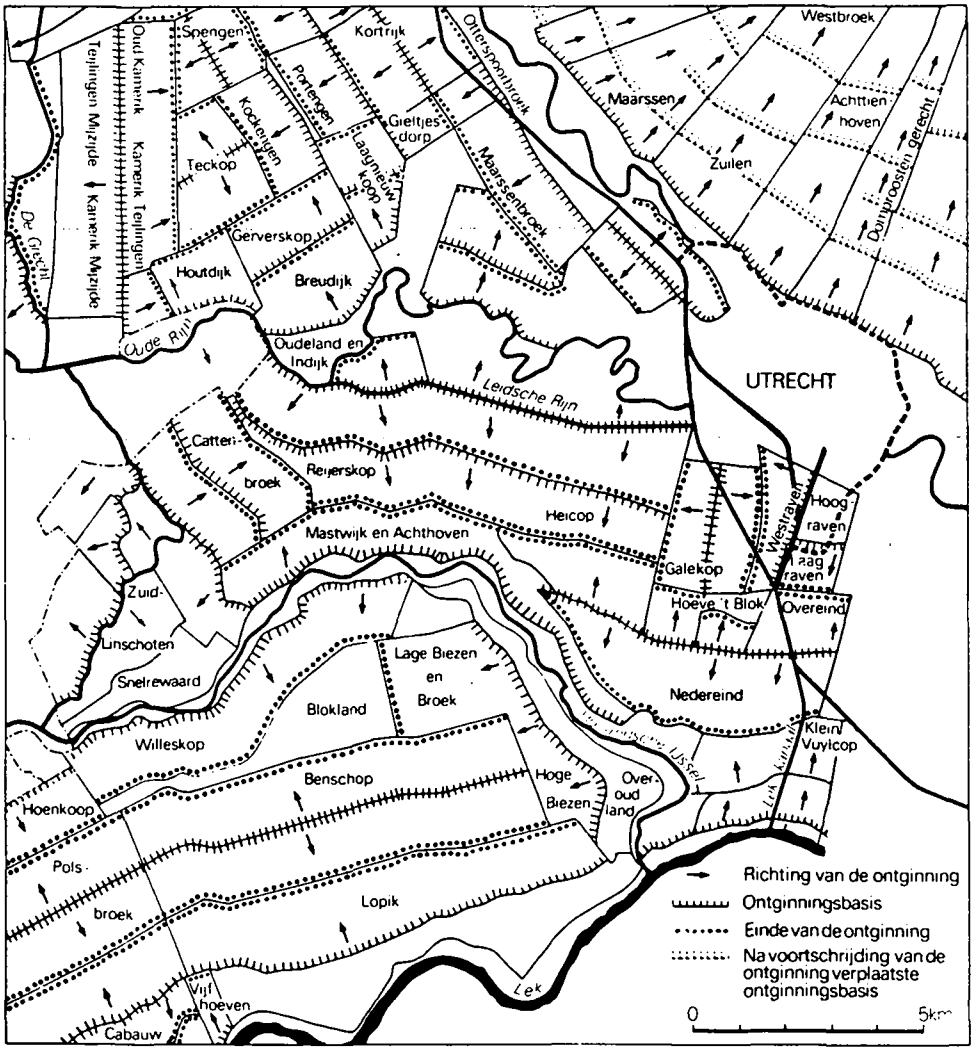

Afb. 4 Systematische ontginningen in zuidwest-Utrecht (Berendsen en Cortenraad, 1983).

3 OCCUPATIE EN RUIMTELIJKE ONTWIKKELING TOT 1850

3.1 VROEGE BEWONING

Archeologische vondsten
Sporen van vroegere menselijke aanwezigheid of bewoning zijn zeer schaars. Voor een deel kan dit verklaard worden door aan te nemen dat oudere sporen bedekt zijn door jongere afzettingen of dat ze door erosie zijn verdwenen. Een gedeeltelijke verklaring is daarnaast het ontbreken van systematisch archeologisch onderzoek in dit gebied. Met de huidige kennis is de aard en intensiteit van eventuele vroegere bewoning daardoor niet vast te stellen.

Oude schriftelijke vermeldingen
Tot in de late Middeleeuwen komen nauwelijks schriftelijke vermeldingen van toponiemen uit de gemeente Montfoort voor. In de periode vóór 1200 kan slechts de naam van de rivier de IJssel met zekerheid in schriftelijke bronnen worden aangetroffen. De IJssel wordt in een 10de-eeuwse oorkonde vermeld als 'Isla aqua'. Deze vermelding houdt waarschijnlijk verband met een koninklijke schenkingsoorkonde van voor 863. Van belang is een oorkonde van Otto I uit 944 waarin hij al zijn goederen 'in pago Lacke et Isla', in de gouw Lek en IJssel, aan de twee Utrechtse kapittels schenkt. Uit latere gegevens blijken 'Lacke' en 'Isla' te slaan op de gehele lengte van de huidige Lek en IJssel. De kerken verkregen derhalve het overheidsgezag over de bestaande nederzettingen langs de Lek en IJssel, alsmede over de aangrenzende wildernissen: de gehele Lopikerwaard, de Krimpenerwaard, een deel van de Alblasserwaard en een strook ten noorden van de IJssel.

In een goederenlijst van de Utrechtse kerk van circa 885-948 is sprake van 'Hasehem'; mogelijk is daarmee gedoeld op Heeswijk bij Montfoort. Het toponiem Hasehem stamt uit de periode tussen de 5de en de 10de eeuw. De voorzichtige conclusie kan zijn dat het gebied langs de IJssel bij Heeswijk reeds in de Karolingische tijd (650-900) bewoond is geweest.

3.2 ONTGINNING

Het is vooralsnog onduidelijk wanneer de eerste ontginningen hebben plaatsgevonden. Mogelijk dat delen van het gebied, te denken valt met name aan hooggelegen gronden langs de IJssel bij Heeswijk en aan het gebied Den Eng, reeds voor de hierna te bespreken cope-ontginningen in cultuur zijn gebracht.

Cope-ontginningen
De Utrechtse bisschop en de beide Utrechtse hoofdkerken hadden door schenkingen de beschikkingsmacht verkregen over de wildernis in westelijk Utrecht. Op hun initiatief kwam in de periode van de 11de tot de 13de eeuw een groot aantal systematisch uitgevoerde ontginningen tot stand door uitgifte van delen van de wildernis door middel van overeenkomsten, 'cope' genaamd, met collectiviteiten van ontginners.

Typerend voor de cope-ontginning is, behalve het collectieve karakter, het -voorzover mogelijk- hanteren van een vaste oppervlakte per ontginningshoeve, hetgeen tot uitdrukking komt in een standaard ontginningsbreedte van 30 roeden, oftewel 95 à 115 m, en een standaard ontginningsdiepte van 6 of soms 12 voorling, ongeveer 1250 of 2500 m.

De ontginningsbasis van een cope-ontginning werd veelal gevormd door een natuurlijke of gegraven waterloop. Hoeven werden haaks op deze basis uitgezet, waarbij de zijgrenzen van de hoeven evenwijdig aan elkaar liepen. Op de grens tussen de hoeven werd een sloot gegraven, die diende om het eigendom te markeren en om het ontginningsgebied te ontwateren. Rondom het ontginningsblok werden kades opgeworpen teneinde water van belendende ontginningen of wildernissen te keren. Achterkades werden scheikade of lansing genoemd. Aan de zijkant van de ontginning lagen kades die zijdewende of soms meent werden genoemd.

Cope-ontginningen in de gemeente Montfoort

Als duidelijke voorbeelden van cope-ontginningen kunnen worden genoemd de Heeswijkse ontginning (Heeswijkse polder en polder Kort-Heeswijk) en Willeskop (= Willemscope), die vanaf de zuidoever van de IJssel zijn gestart en de polders Rapijnen en Cattenbroek. De ontginningen van Blokland, Mastwijk, Achthoven en Schagen hebben weliswaar een regelmatige strookvormige percelering, maar missen de vaste maatvoering. Ten dele kan dit verklaard worden doordat deze gebieden restgebieden waren (Blokland); ten dele kan dit ook veroorzaakt zijn doordat deze gebieden reeds in ontginning waren ten tijde van de introductie van de methode van de cope-ontginningen.

3.3 GRONDGEBRUIK

3.3.1 Agrarisch grondgebruik

In de periode die volgde op de ontginning heeft men de grond waarschijnlijk als akkerland in gebruik genomen. Omstreeks 1500 was vooral de teelt van hennep en haver als akkergewas belangrijk. In de 17de een 18de eeuw nam de verbouw van hennep op de kleine sterk bemeste akkertjes verder toe. Hennep werd gebruikt voor het vervaardigen van touw en zeildoek. Touwslagerijen bevonden zich in de steden rondom de Lopikerwaard, met name in Oudewater en Montfoort. Aan de teelt van hennep kwam in de 19de eeuw vrijwel een einde. Oorzaak was de opkomst van stoomschepen, waardoor de behoefte aan zeildoek en touw afnam.

Op plaatsen met een venige ondergrond (de verst van de rivier en de Linschotense stroomrug verwijderde gebiedsdelen) trad inklinking op. Akkerbouw kon op deze gronden vanwege waterovertast op den duur niet meer bedreven worden, waardoor ze als weidegrond of hooiland werden benut. In de tweede helft van de 18de eeuw vond een vergroting van de veestapel (boterbereiding en kaasmakerij) plaats. In de boerderijbouw uitte deze ontwikkeling zich door een dwarsuitbouw van boerderijen; dit nieuwe boerderijtype wordt krukhuis genoemd. Aan het begin van de 19de eeuw was

meer dan 80% van de grond als weide- of hooiland in gebruik; de rest was vrijwel geheel bouwland. Griendbos nam ongeveer 25 HA in beslag en was daarmee nauwelijks van betekenis. Op het grondgebied van Linschoten was daarnaast de fruitteelt van enige betekenis; de bossen leverden iepe- en wilgehout waar ter plekke klompen van werd gemaakt.

Een bijverdienste werd door sommigen gevonden in de eendenkooikerij. Eendenkooien kwamen voor in de polders van Willeskop, Heeswijk en Blokland. In Blokland herinnert de naam Kooilust, als naam van een boerderij, aan deze vroegere bedrijvigheid.

Al met al is vanaf de periode van ontginning vrijwel het gehele grondoppervlak van de huidige gemeente Montfoort als landbouwgrond benut.

3.3.2 Overig grondgebruik

Slechts een geringe deel van de totale grondoppervlakte was voor andere dan agrarische doeleinden in gebruik. Te denken valt met name aan de parkaanleg bij het Huis te Linschoten, die een aanzienlijk deel van de Hoge Polder besloeg.

Op veel plaatsen langs de Hollandsche IJssel en op de Linschotense stroomrug hebben ontgrondingen plaatsgevonden ten behoeve van de baksteenindustrie. Met name in de periode rond de eeuwwisseling is de steenbakkerij langs de Hollandsche IJssel van betekenis geweest. In het huidige landschap zijn nog op diverse plaatsen steilranden op de grens van percelen aanwezig ten gevolge van deze kleiwinning.

3.4 INFRASTRUCTUUR

3.4.1 Landwegen

Middeleeuwse landwegen
Voor het grootste deel maakt het wegenpatroon een integraal onderdeel uit van de percelering, die is ontstaan door de copeontginningen. Ontginningsbases, zijkades en achterkades werden tevens als weg benut. Afwijkend zijn enkele op de stroomruggen -al dan niet langs de rivier- gelegen wegen, die een grilliger beloop hebben. Als voorbeeld hiervan kunnen de wegen van Montfoort naar Linschoten en van Montfoort naar Achthoven genoemd worden.

Jaagpad
Omstreeks 1700 werd vanwege de Staten van Utrecht een jaagpad aangelegd langs de zuidoever van de IJssel tussen IJsselstein en Oudewater. Jaagpaden waren in die tijd van groot belang omdat het meeste transport in westelijk Nederland via trekschuiten geschiedde. Eigenlijk maken jaagpaden dus deel uit van de waterinfrastructuur.

Wegverbetering
In de 17de en 18de eeuw is men er toe overgegaan zandpaden aan te leggen om het (inter)lokale landverkeer te vergemakkelijken:

* Een zandpad liep langs de Zuid-IJsseldijk tussen Montfoort en Haastrecht;
* Vanaf Montfoort liep een zandpad langs de Zuid-IJsseldijk via Heeswijk tot aan IJsselstein;
* Van omstreeks 1790 dateert het plan tot aanleg van een zandweg De Meern-Oudewater, gebruikmakend o.a. van het zandpad over de Meerndijk, als onderdeel van de weg Gouda-Utrecht. In de Franse tijd kwam deze weg in onderhoud voor rekening van de provincie.

In 1820 werd de kleiweg tussen Linschoten en Montfoort bezand. In hetzelfde jaar vond bezanding plaats van de Bloklandsedijk, de Bovenkerkweg en de Hofdijk.

3.4.2 Waterwegen en waterhuishouding

Waterwegen
De IJssel en de Lange Linschoten en de Nieuwe Vaart vormen de belangrijkste waterwegen. Alle drie hadden ze voortdurend te kampen met geringe diepgang, waardoor slechts kleine schepen ervan gebruik konden maken. Behalve aan de marktschuiten kan hier gedacht worden aan de kleivletten, die klei van afgetichelde landen vervoerde naar fabrieken langs de Rijn bij Woerden.

Weteringen
Al spoedig na de bedijking werd men genoodzaakt de afwatering van de polders te verzorgen door middel van weteringen. Daarbij speelde ook mee dat veel gebieden door inklinking van de venige bodem op den duur lager kwamen te liggen, waardoor een natuurlijke afwatering werd belemmerd. Willeskop en Blokland hadden in 1296 een afwatering op de IJssel via de Bralandersluis. Aangenomen mag worden dat reeds voor 1300 ook de meeste overige polders door een stelsel van weteringen werden ontwaterd.

Bemaling
Tot omstreeks 1450 vond lozing op 'natuurlijke' wijze, dat wil zeggen via uitwateringssluizen, plaats. Ten gevolge van de inklinking van de bodem kon uitwatering omstreeks het midden van de 15de eeuw niet meer op deze wijze plaatsvinden. Het werd noodzakelijk poldervoorzieningen zoals windbemaling te realiseren. In 1485 vond de bouw plaats van een molen voor de uitwatering van Willeskop (incl. Heeswijk). Ook in enkele ten noorden van de IJssel gelegen polders bleek het noodzakelijk de afwatering door windbemaling plaats te laten vinden. Bekend is dat in 1660 de 'Haermolen' bestond, die zorgde voor afwatering van de polders Wulverhorst, Vlooswijk en Linschoterhaar op de Rijn. De polder Rapijnen loosde met een molen op de Lange Linschoten juist ten noorden van het dorp Linschoten. Achthoven en Mastwijk hadden een noordelijke afwatering via de polders Reierscop en Bijleveld op de Oude Rijn. Mogelijk heeft in de 17de eeuw ook een molen in Achthoven gestaan.

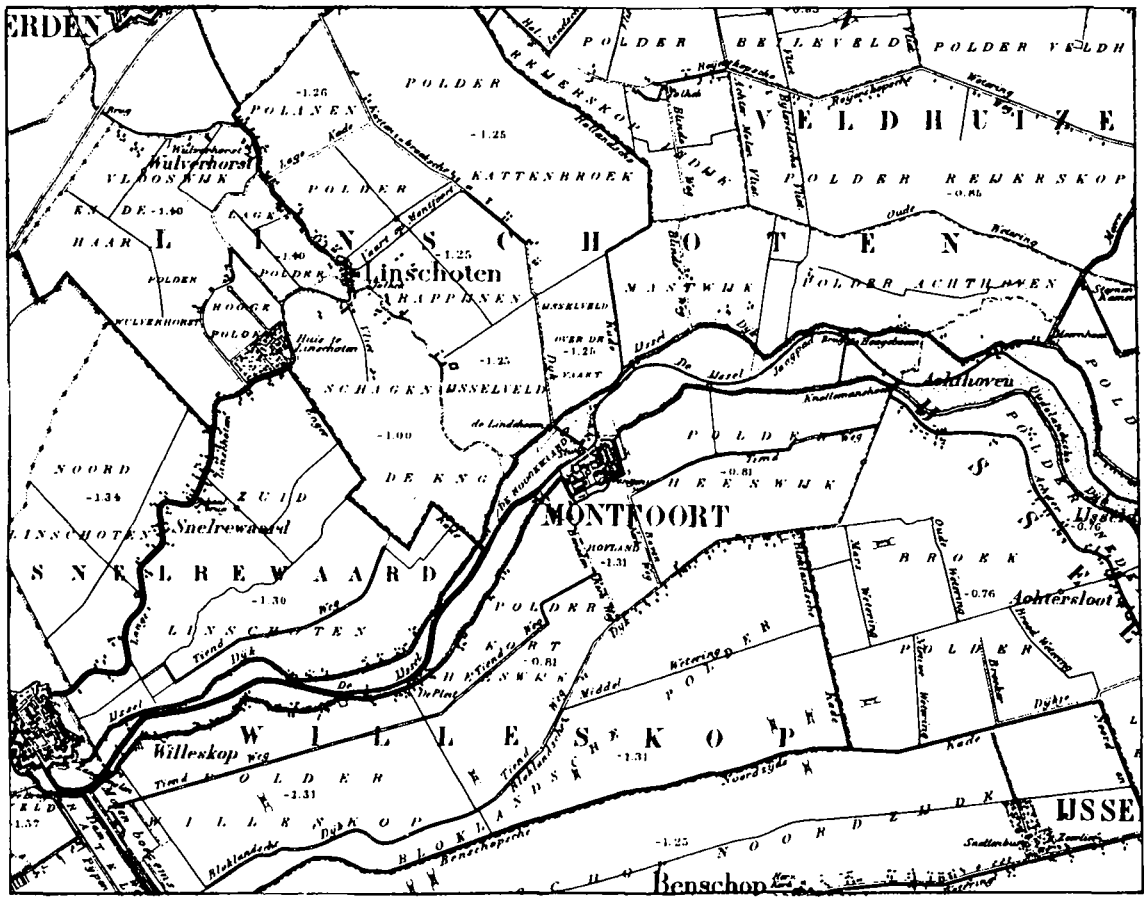

Afb. 5 Fragment van de Kaart van Utrecht (1862) met het patroon van land- en waterwegen in Montfoort.

Op diverse plaatsen leidde betere ontwatering tot verdere inklinking, waardoor met name de in de Lopikerwaard gelegen polders over moesten schakelen op tweetrapsbemaling. In 1622 verkreeg Heeswijk een eigen, tweetrapsbemaling aan de Molenvliet. Willeskop en Blokland verkregen een tweetrapsbemaling bij Rateles omstreeks 1615.

3.4.3 Dijken en kades

Bedijking en afdamming van de Hollandsche IJssel
Hoe en in welke periode de oudste bedijking van de IJssel tot stand is gekomen is niet exact bekend. De bedijking is vermoedelijk omstreeks 1100 begonnen. Mogelijk was de IJssel omstreeks 1150 reeds geheel bedijkt.

Vanwege veelvuldige overstromingen in het Hollandsche gebied werd in 1285, op aandrang van de Hollandse graaf Floris V, de IJssel bij Hoppenesse (Het Klaphek) afgedamd. Na de afdamming ging van de IJssel weinig overstromingsgevaar meer uit. De IJsseldijken konden derhalve laag blijven. In de 17de eeuw bleek het toch nodig de Zuid-IJsseldijk in goede staat te brengen. Bij doorbraak van de Lekdijk Bovendams (bijv. in 1638 bij Schalkwijk) dreigde het water door de IJsseldijk heen te breken en de Lopikerwaard te overstromen.

De afdamming in 1285 bracht een verlaging van de waterstand op de IJssel met zich mee, hetgeen de afwatering van polders op de IJssel vergemakkelijkte. Dit leidde er in 1366 toe dat ook een aantal polders tussen de IJssel en de Rijn -het Groot-Waterschap Woerden vormend- hun afwatering verlegden van de Rijn naar de IJssel bij Oudewater. Gevolg van de afdamming was echter ook een geleidelijke verzanding van de IJssel, waardoor de scheepvaart werd belemmerd en waardoor het Groot-Waterschap genoodzaakt was de afwatering weer op de Rijn te doen plaatsvinden. Een gedeeltelijke oplossing werd gezocht in het inlaten van water van de Lek via een duiker in de IJsseldam in 1643.

In 1617 kwam, na decennia van plannenmakerij, een verbinding tussen de IJssel en de Rijn tot stand door de aanleg van de Nieuwe of Montfoortse Vaart. De vaart liep van Montfoort naar Linschoten, alwaar hij uitmondde in de Lange Linschoten. Nabij Montfoort werd in de vaart een sluis aangelegd.

Kades
Tussen de ontginningseenheden werd veelal een kade aangelegd, al naar gelang de ligging zijkade (zijwende) of achterkade genaamd. Op diverse plaatsen zijn (restanten van) dergelijke kades bewaard gebleven. Veel van deze kades waren later herkenbaar doordat ze als houtkade beplant waren (veelal met els). De grens van Montfoort met Benschop en IJsselstein wordt gevormd door dergelijke kades: de Benschopse Noordzijdskade (een achterkade) en de Ruigekade/Heeswijkerkade (zijkades). Ook in het gebied ten noorden van de IJssel zijn op diverse plaatsen in de percelering dergelijke (afgevlakte) kades zichtbaar: de Gemeenlandsekade/Hollandsekade aan de oostzijde van de polders Cattenbroek en IJsselveld, de Lagekade ten noorden van de polder Rapijnen en de Engerkade (op de voormalige grens van het Sticht en Holland).

3.4.4 Militaire infrastructuur

Omstreeks 1800 werd aan de IJsseldijk bij de Pleit een retranchement aangelegd als onderdeel van de Oude Hollandse Waterlinie. In dezelfde tijd werd een schans, de Linie van Linschoten, aangelegd aan de weg tussen Montfoort en Linschoten. Hoewel beide werken reeds voor 1850 werden geslecht, zijn restanten nog duidelijk in het landschap zichtbaar.

3.5 NEDERZETTINGEN

3.5.1 Montfoort

Omstreeks 1170 gaf de Utrechtse bisschop Godfried van Rhenen opdracht tot de bouw van een burcht op de zuidelijke oeverwal van de Hollandsche IJssel op het grondgebied van de nederzetting Heeswijk. Deze burcht Montfoort genaamd, is mogelijk bedoeld ter beveiliging van de westgrens van het Sticht tegen de Hollandse graven. Het bevel over de burcht werd in handen gegeven van een burggraaf.

Tussen de burcht en de IJssel ontwikkelde zich al spoedig een nederzetting. Het is niet mogelijk met zekerheid vast te stellen welke onderdelen van de latere ruimtelijke structuur reeds in deze ontstaansperiode vorm hebben gekregen. Vermoedelijk dateert de huidige hoofdstraat, de Hoogstraat, die het tracé volgt van de toenmalige IJsseldijk. De nederzetting werd gesticht op de strook grond tussen de IJsseldijk en het kasteel. De ten dele planmatige opzet van het stratenpatroon duidt erop dat de burggraaf het ontstaan en de ontwikkeling van de nederzetting heeft bevorderd en gestuurd. Onbekend is of de omgrachting van Montfoort ook reeds uit de vroegste periode dateert. De IJssel werd door een smalle strook land van de omgrachting gescheiden, waardoor het waterpeil in de gracht kon worden beheerst.

De burggraaf van Montfoort stichtte vóór 1280 een parochiekerk en kwam in het bezit van het patronaatsrecht. De parochie omvatte behalve Montfoort tevens Heeswijk, Willeskop, Blokland en Achthoven. Voor de bouw van de kerk werd het kerkterrein vermoedelijk opgehoogd.

Stadsrecht

In 1329 werd door de burggraaf aan Montfoort het stadsrecht verleend; dit betekende dat de stad werd losgemaakt van het oude gerecht Heeswijk. Tot de stadvrijheid behoorde ook het ten zuiden van de stad gelegen Hofland. Met de stadrechtverlening werd Montfoort, als kleinste, één van de vijf Utrechtse steden naast Utrecht, Amersfoort, Rhenen en Wijk bij Duurstede. Vóór 1350 werd de nederzetting op initiatief van de burggraaf van een omwalling en van poorten voorzien. In 1403 worden de IJsselpoort, de Willeskopperpoort en de Heeswijkerpoort genoemd.

In de 15de eeuw werd de stad ommuurd. Behalve de vier stadspoorten waren er ook vier waterpoorten. Op de zuidwesthoek van de ommuring stond een korenmolen, die reeds in 1538 een dwangmolen was waar de dorpen uit de omgeving hun meel moesten

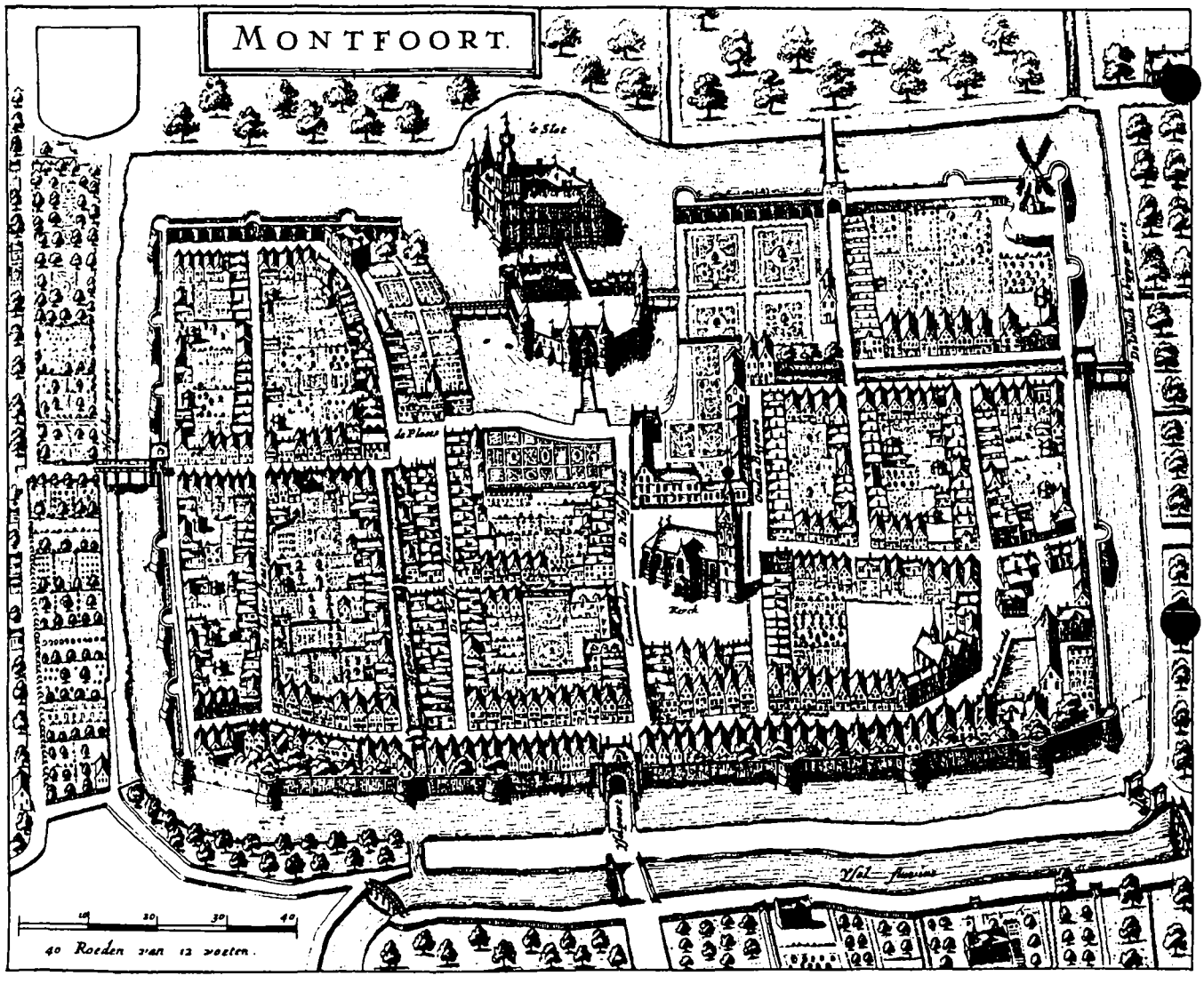

Afb. 6 Plattegrond van de stad Montfoort uit 1629 door Blaeu.

laten malen (de oudste vermelding van een heerlijke dwangmolen dateert al uit 1432).

In de loop der tijden verwierven de opeenvolgende burggraven een aanzienlijke machtspositie, mede door de ligging van Montfoort in het grensgebied van Holland en Utrecht. Zij beheersten de kerkelijke en wereldlijke gang van zaken in de stad Montfoort en in de tot het ambtsleen behorende gerechten; zij hadden een sterke greep op het omringende platteland, mede dankzij het bezit van het erfelijk ambt van dijkgraaf van de Lopikerwaard.

In 1408/09 trachtte de burggraaf een kapittel in de kerk van St. Jan Evangelist van de grond te krijgen, dit om het aanzien van de stad -en daardoor van hemzelf- te vergroten. Daartoe werd de kerk gedeeltelijk afgebroken en vergroot. Het kapittel is echter, vanwege een te geringe financiële basis, nooit goed van de grond gekomen.

Typisch stedelijke bebouwing die in de 15de en 16de eeuw tot stand kwam waren het stadhuis (begin 15de eeuw; bijzonder vanwege de ligging als aanbouw van de IJsselpoort), het Oude-Mannenhuis (1506), de Commanderij van de Johannieter orde (1545) en het Oude-Vrouwenhuis (in 1591 gesticht; aanvankelijk in hetzelfde pand als het Oude Mannenhuis, in 1620 verplaatst naar de huidige Vrouwenhuisstraat op de plaats van de latere school).

Begin 15de eeuw was reeds de oude boomgaard bekend; in later tijd was dit het gebied aan de westzijde van het kasteelterrein.

Stadsplattegrond

De oudste gedetailleerde en betrouwbare plattegrond van de stad Montfoort is de plattegrond van Blaeu uit 1629. Behalve een beeld van de bebouwing zijn op de kaart het patroon van wegen en waterlopen nauwkeurig ingetekend. De ruimtelijke hoofdstructuur wordt bepaald door de Hollandsche IJssel, het kasteelterrein aan de andere zijde van het stedelijk gebied, alsmede het netwerk van vrijwel haakse wegen en grachten. De stadsgracht accentueert deze rechthoekige hoofdstructuur. Opmerkelijk is de aanleg van een groengebied aan de zuidzijde van de stadsgracht, dat ook reeds op de oudere kaart van Van Deventer (circa 1540) is aangegeven.

Het stadsbeeld werd behalve door het kasteel sterk gedomineerd door de centraal gelegen kerk. Andere typisch stedelijke bebouwing was verspreid door de stad gelegen. De plattegrond toont aan dat binnen het stedelijke gebied nog veel achtererven onbebouwd waren. De stad had blijkens op de kaart ingetekende hooibergen in de 17de eeuw nog veel agrarische bebouwingselementen. Hieruit blijkt wel de sterke verbondenheid met het platteland. Voor het omringende platteland was de stad van belang als marktplaats.

In 1672 leed de stad aanzienlijke materiële schade toen Franse troepen, die stuitten op de (oude) Hollandse Waterlinie, de stad binnen trokken. Onder meer het kasteel, uitgezonderd de poort en een deel van de voorburcht, werden daarbij verwoest. Door de inkwartiering raakte de stad voor een lange periode in diepe schulden.

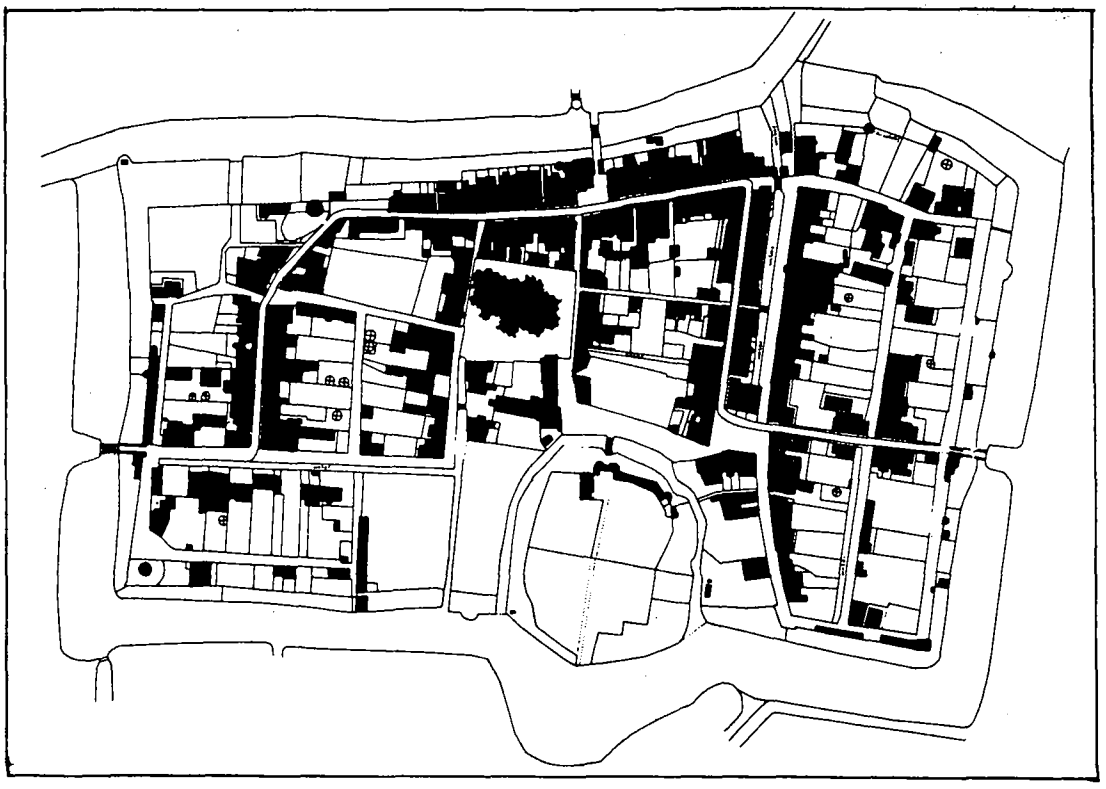

Afb. 7 Plattegrond van de stad Montfoort omstreeks 1830 (naar: kadastraal minuutplan).

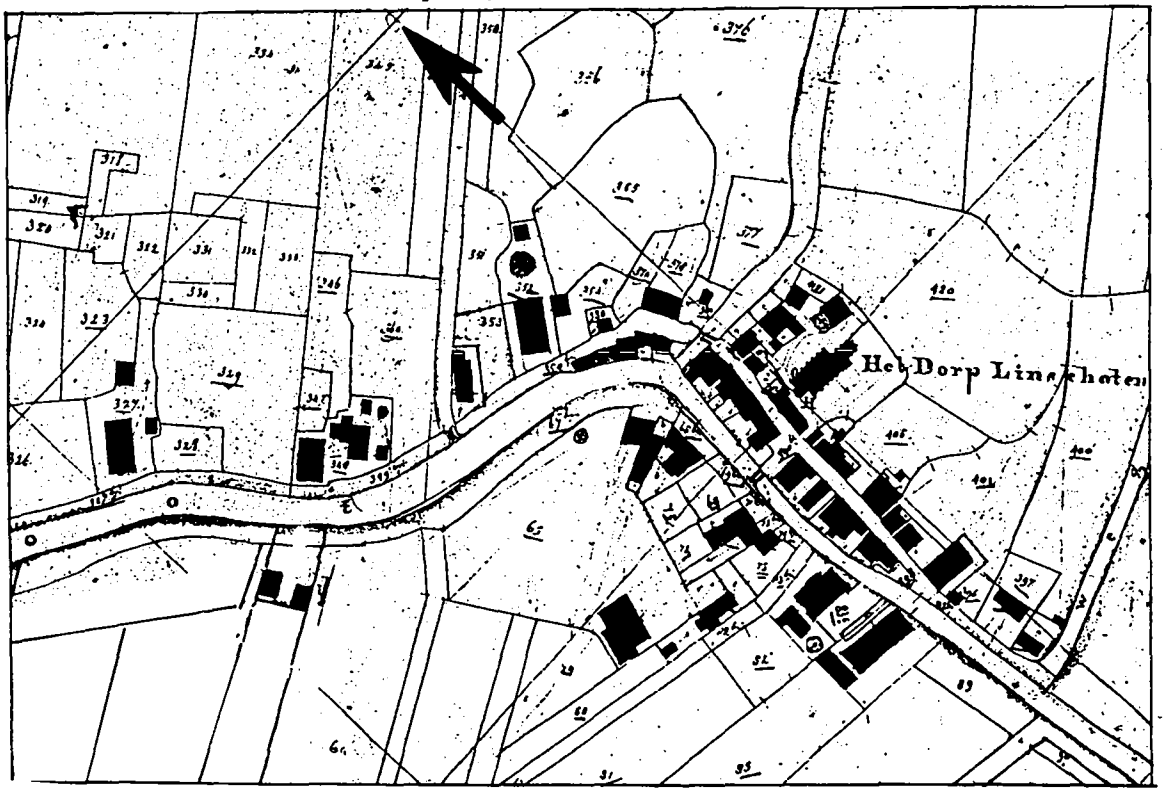

Afb. 8 Plattegrond van het dorp Linschoten omstreeks 1830 (naar: kadastraal minuutplan).

Een zeer betrouwbare plattegrond van de stad vormt het kadastrale minuutplan uit het begin van de 19de eeuw. Het patroon van wegen en grachten binnen de stad is vrijwel identiek aan de twee eeuwen oudere stadsplattegrond van Blaeu. Ook het bebouwingsbeeld verschilt niet wezenlijk: de hoofd-wegas (Heiliglevenstraat-Om 't Wedde-Hoogstraat-Keizerstraat-Vrouwenhuisstraat) heeft voor het grootste deel aan beide wegzijden aaneengesloten bebouwing. De Havenstraat heeft aan de oostzijde bebouwing; aan de westzijde de Haven en de achtererven van de bebouwing langs de Keizerstraat. Aaneengesloten bebouwing (met uitzondering van het kerkterrein) heeft tenslotte de Hofstraat. De overige straten hebben geen aaneengesloten bebouwing; ten dele omdat ze door onbebouwde achterven begrensd worden, voor een deel ook omdat open terreinen (tuinen en boomgaarden) niet zijn volgebouwd.

Het gebied tussen de stadsmuur en de IJssel verschilt op beide kaarten: op de kaart van Blaeu vormt de IJssel niet de stadsgracht maar is ervan gescheiden door een smalle strook land. Op de kadastrale minuutplan is de IJssel wél als stadsgracht aangegeven. Het lijkt erop dat in de periode tussen beide plattegronden dit deel van de stadsgracht is aangeplempt. Daardoor ook kon, na afbraak van de stadsmuur, een kade langs de IJssel ontstaan en konden de bebouwde erven langs de Hoogstraat zich verlengen op het aangeplempte gebied.

Handel en nijverheid

Vanaf haar ontstaan had de stad geen belangrijke handelsfuncties weten te ontwikkelen. De stad bleef primair een regionaal belangrijke markt- en overslagplaats. Op de markt werden agrarische produkten van het omringende platteland verhandeld. De handelsaktiviteiten waren gelokaliseerd in het oostelijke deel van de stad, langs de haven en op het aan het uiteinde daarvan gelegen plein 'de Plaets'. In de Havenstraat woonden de schippers van de trekschuiten die voeren op Utrecht, Amsterdam, Rotterdam, Woerden, Oudewater en Gouda.

Vanaf het einde van de 17de eeuw verschoof het accent in de stedelijke bedrijvigheid van de lokaal verzorgende ambachten en de handel in agrarische produkten naar de nijverheid. Deze was gebaseerd op de verwerking van agrarische produkten. Hierbij moet, behalve aan de korenmolen, in de eerste plaats gedacht worden aan de touwnijverheid. Lijnbanen waren gevestigd in het gebied ten oosten van de Achterstraat. De grondstof voor de touwnijverheid, hennep, was afkomstig uit het rondom de stad gelegen gebied. Omstreeks 1770 beleefde de touwnijverheid haar hoogtepunt: op 13 lijnbanen waren in totaal 170 arbeiders werkzaam. Begin 19de eeuw was het aantal lijnbanen echter reeds gehalveerd ten gevolge van de verminderde vraag naar touw en zeildoek. Een specifiek Montfoortse industrie was de knopenmakerij. Deze nijverheid, waarbij uit schinkels (en ook wel uit de bast van kokosnoten) knopen werden vervaardigd, maakte in de 18de eeuw in Montfoort een snelle ontwikkeling door. De knopenmakerij gaf in 1749 aan 34 knechten werk (circa 15% van de beroepsbevolking). De knopenmakerij vond gedeeltelijk plaats als huisnijverheid. Begin 19de eeuw verkeerde de knopenfabriek in moeilijkheden door gebrek aan werk.

Buiten de stad bij de Willeskopperpoort bevond zich in de 18de eeuw een scheepswerf. Gezien de beperkte bevaarbaarheid van de IJssel werden waarschijnlijk slechts kleine vaartuigen vervaardigd.

3.5.2 Linschoten

Linschoten is in eerste instantie ontstaan als boerennederzetting door ontginning van het gebied ter weerszijden van de Linschotense stroomrug. In de 12de eeuw is sprake van de ministeriaal (dienstman) Gerardus de Lindescote. In 1270 houdt één van zijn nazaten, Christiancius van Lindescote, een slot in leen. Dit kasteel Linschoten lag aan de noordoostzijde van het huidige dorp. Niet toevallig was het kasteel gebouwd op een punt waar zowel de landweg van Montfoort naar Woerden, als de waterweg tussen Oudewater en Woerden (de Lange Linschoten) gecontroleerd konden worden. Bij het kasteel verrees de Sint-Janskerk, mogelijk als opvolger van een 13de-eeuwse, bij het kasteel behorende kapel. Nabij de kerk en het kasteel is aan de weg langs de Lange Linschoten het dorp Linschoten ontstaan. Over de ruimtelijke ontwikkeling van het dorp zijn weinig gegevens voorhanden. Dit zal waarschijnlijk wel verband houden met de beperkte, geleidelijke toename van de dorpsbebouwing.

Omstreeks 1650 kwam het Huis te Linschoten tot stand, dat op enige afstand van het dorp langs de Lange Linschoten was gelegen. De parkachtige tuinaanleg dateert uit de 19de eeuw. Bij de verkoop in 1891 behoorden negen boerderijen tot het goed.

Omstreeks 1800 telde Linschoten niet meer dan 300 inwoners; van de ca. 60 woningen bestond meer dan de helft uit boerderijen. Omringende gehuchten waren nog veel kleiner. In 1815 telde Linschoten, inclusief de bijbehorende buurtschappen, 180 panden, waar in begrepen waren 32 grote boerderijen, 36 kleine boerderijen en 14 arbeiderswoningen. Uit dezelfde opgave blijkt de gemeente in totaal 16 ambachtslieden te hebben.

3.5.3 Verspreide bebouwing

Met de ontginning van het gebied was op de ontginningsbasis een aantal bewoningsstroken ontstaan. De bebouwing in deze stroken bestond vrijwel uitsluitend uit boerderijen. Als voorbeelden van zulke boerenbuurten kunnen worden genoemd Willeskop, Blokland, Heeswijk, Wulverhorst, Achthoven en Cattenbroek.

Bijzondere bebouwing
Behalve in Montfoort en Linschoten stonden ook in het overige gebied op verschillende plaatsen in de Late Middeleeuwen adellijke en/of versterkte huizen. Op korte afstand ten westen van Linschoten lag langs de Lange Linschoten het huis Te Nesse. Dit veelhoekige kasteel dat in eerste aanleg omstreeks 1300 werd gebouwd en later door een kleiner kasteel werd vervangen, lag als een Hollandse enclave in Utrechts gebied. In 1757 werd het huis gesloopt.

Tussen Linschoten en Montfoort lag Heulestein, dat omstreeks 1320 werd gebouwd en in 1418 werd afgebroken. Later werd ter plekke een nieuw huis gebouwd, waarvan het restant omstreeks 1700 is afgebroken.

Langs de Blindeweg in de polder Mastwijk heeft mogelijk vóór 1340 een versterkt huis (een 'begraven hofstede') gestaan als voorganger van de hofstede Schurenburg.

4 RUIMTELIJKE ONTWIKKELING 1850-1940

4.1 Ruimtelijke structuur omstreeks 1850

Omstreeks 1850 bestond nog een sterke scheiding tussen de bebouwing binnen de stad Montfoort en het omringende platteland. Stedelijke bebouwing bleef binnen beperkt tot het gebied binnen de stadsgracht. Van bebouwing buiten de stadspoorten was nauwelijks sprake. In 1830 werd een begraafplaats aangelegd buiten de Willeskopperpoort.

Omstreeks 1850 telde de stad Montfoort ongeveer 1890 inwoners. Binnen de poorten stonden circa 240 huizen. Belangrijkste bestaansmiddelen waren de landbouw, kaashandel en de touwspinnerijen en ambachtelijke beroepen. De woongebieden van de verschillende sociale klassen waren niet strikt gescheiden. Ambachtslieden, kooplieden, arbeiders, schippers, renteniers etc. waren min of meer gelijkmatig over het stadsgebied verspreid.

Het dorp Linschoten, inclusief de omliggende boerenbuurten, telde in 1840 circa 115 huizen. De verzorgende beroepen waren geheel in Linschoten geconcentreerd. De beroepsbevolking bestond vrijwel geheel uit ambachtslieden en in de landbouw werkzame personen (bouwlieden, knechten en arbeiders). Opvallend is het grote aantal (18) klompenmakers. Met name op de hogere stroomruggronden (Schagen en Den Eng), lagen veel goede bouwlanden.

Naast de kernen Montfoort en Linschoten waren er binnen het huidige grondgebied van Montfoort enkele boerderijstroken, zoals Willeskop en Cattenbroek. Boerderijen waren in deze plaatsen in aantal sterk overheersend.

Verbindingen werden over land (via zandwegen) en over water (via de Hollandsche IJssel en de Montfoortse Vaart-Lange Linschoten) onderhouden met Utrecht, Gouda, Oudewater, IJsselstein en Woerden.

4.2 GRONDGEBRUIK

4.2.1 Agrarisch grondgebruik

In de loop van de 19de eeuw nam de hennepteelt in omvang af. Omstreeks 1940 was in Montfoort nog slechts één lijnbaan in werking. De hennepteelt was toen ook vrijwel verdwenen.

In de periode 1850-1940 kwam het accent nog éénzijdiger op de melkveehouderij liggen. De landbouwcrisis van 1880 maakte vrijwel een einde aan de verbouw van granen. In Linschoten was in 1940 meer dan 90% van de grond in gebruik als grasland. Ook de weinige bouwlanden die nog voorkwamen dienden voor een groot deel voor de voedselvoorziening van het vee. Behalve koeien werden ook varkens en hoenders, en in Linschoten schapen, gehouden. De aantallen van deze dieren namen in deze periode echter af.

Op veel boerderijen werd de melk verwerkt tot kaas. Vooral op deze zogenaamde zelfkazers-bedrijven werd in deze eeuw de varkenshouderij van belang. De afvalprodukten van de kaasmakerij dienden als voer voor de varkens.

In het gebied ten noorden van de IJssel was de fruitteelt daarnaast van enige betekenis.

Aan het begin van de 20ste eeuw werden landbouwvernieuwingen, zoals maai- en dorsmachines ingevoerd. Een proces van vervanging van menskracht door machines kwam daarmee op gang. Een boerderij aan de Kerkstraat in Montfoort werd begin deze eeuw ingericht als melkfabriek. De menskracht die door de agrarische vernieuwingen ter beschikking kwam, werd ten dele ingezet als arbeider in de zich uitbreidende nijverheid (steenfabrieken, meubelfabrieken e.d.).

4.2.2 Delfstoffenwinning

Op veel plaatsen langs de IJssel (de zgn. zellingen) en op de stroomruggen langs de IJssel en tussen Montfoort en Linschoten is klei afgegraven ten behoeve van de baksteenfabricage.

Veel van de klei werd getransporteerd naar steenfabrieken in Woerden. Omstreeks 1900 werden ook langs de Hollandsche IJssel bij Heeswijk en Willeskop diverse steenfabrieken gesticht. Begin deze eeuw ging het met de fabricage van IJsselsteen bergafwaarts. Reeds voor 1940 werden daarom weer steenfabrieken gesloten.

4.3 INFRASTRUCTUUR

4.3.1 Landwegen

In de periode 1850 tot 1940 hebben zich geen ingrijpende veranderingen voorgedaan in het wegenpatroon. De kwaliteit van de wegen is echter wel sterk verbeterd. Klei- en zandwegen zijn voor het grootste deel van een verharding voorzien, aanvankelijk door begrinding later ook door bestrating.

Tot aan het begin van de 20ste eeuw was het onderhoud van veel wegen een taak van waterschappen of de aanliggende hoeven; op den duur zijn de wegen overgedragen aan de gemeente, die daarmee ook het onderhoud voor zijn rekening ging nemen.

In 1920 kwam een nieuwe verbinding tussen Woerden en Linschoten tot stand, de Van der Valk Boumanlaan.

Provinciale wegen

Op grond van de in het provinciaal wegenplan uit 1927 voorgenomen verbetering van de provinciale weg no. 5 (De Meern-Oudewater), werd het wegtracé tussen Heeswijk en Achthoven vervangen door een nieuw minder bochtig wegvak, waarin een nieuwe vaste brug, de Hoogeboomsebrug, werd opgenomen. Deze nog bestaande brug, met een grote vrije hoogte voor de scheepvaart, kwam in 1932 gereed, de aansluitende wegvakken twee jaar later.

Enkele jaren later, in 1931, werd het weggedeelte in Montfoort verlegd van de Hoogstraat naar een tracé aan de binnenzijde van de zuidelijke stadsgracht en dwars over het voormalige burchtterrein. In hetzelfde jaar werd de weg voorzien van een grindverharding.

4.3.2 Waterwegen en waterhuishouding

In de periode na 1850 traden geen wijzigingen op in het stelsel van waterlopen. De afwatering bleeft bijna geheel gericht op de Hollandsche IJssel.

Voor het goederentransport was het water vanouds de aangewezen weg. In de 20ste eeuw vond, met de opkomst van het vervoer per vrachtwagen, een snelle overschakeling plaats naar het transport over de weg. Bulktransport zoals het transport van klei naar de steen- en dakpannenfabrieken bleef wel over water gebeuren. Met de teruggang van het vervoer te water raakte ook het jaagpad aan de zuidzijde van de IJssel in de jaren dertig in onbruik.

Bemaling

De introductie van de stoommachine had ingrijpende gevolgen voor de bemaling. Na een toepassing van enkele eeuwen werden de poldermolens in de periode na 1880 vervangen door stoomgemalen. Deze gemalen hadden een grotere capaciteit, een grotere opvoerhoogte (waardoor niet meerdere bemalingstrappen noodzakelijk meer waren) en waren niet afhankelijk van weersomstandigheden.

In 1880 werd een stoomgemaal in gebruik genomen door Heeswijk; het waterschap Willeskop volgde met twee stoommachines in 1872 en 1882; de polder Wulverhorst c.a. in 1891 en de polder Mastwijk en Achthoven in 1873. In de jaren twintig van deze eeuw werden de stoommachines vervangen door dieselmotoren; nog weer later, in de jaren veertig, door elektrische motoren. Recentelijk is de afwatering van de Lopikerwaard door enkele nieuwe gemalen overgenomen. In Heeswijk staat nog wel het gebouw van het voormalige stoomgemaal.

4.3.3 Spoor- en tramwegen

Spoor- en tramwegen kwamen in het gebied niet tot stand.

4.4 NEDERZETTINGEN

4.4.1 Montfoort

In de periode 1850-1930 nam de bevolking van de stad Montfoort slechts weinig toe. Onderstaande tabel illustreert dit:

jaar	inwonertal
1850	ca. 1650
1875	1823
1900	1789
1920	1877
1940	2046

Het laatste kwart van de 19de eeuw gaf zelfs een daling van het inwonertal te zien. In de periode tot 1940 voltrok zich slechts in geringe mate verdichting van de bebouwing binnen het stadsgebied. Perifeer gelegen stadsdelen (het gebied ten oosten van de Havenstraat-Mannenhuisstraat en het gebied ten zuiden van de Lange Kerkstraat) behielden veel onbebouwde achtererven.

De betrekkelijk geringe verdichting van de bebouwing impliceert zeker niet dat er zich geen veranderingen in de bebouwing en, meer algemeen, in de ruimtelijke structuur hebben voorgedaan. Opmerkelijk is het door demping verdwijnen van grachten en sloten in het stadsgebied, zoals de Haven (1923 en 1930), de Lieve Vrouwegracht (ca. 1890) en de stadsgracht tussen de molen en de Willeskopperpoort (na 1920). Het historische wegenpatroon in de binnenstad bleef vrijwel ongewijzigd. Een ingrijpende verandering betekende de aanleg van de provinciale weg in 1931; de aanleg van de weg aan de binnenzijde van de zuidelijke stadsgracht ging ten koste van een groot deel van het kasteelterrein en verstoorde de ruimtelijke samenhang in dit deel van het stadsgebied.

Her en der zijn in de periode 1850-1940 onbebouwde terreinen bebouwd geraakt, zoals in het noordwesten (de R.K. kerk) en noordoosten. In de noordoosthoek kwam bijvoorbeeld een complex arbeiderswoningen langs de Verlengde Hoogstraat tot stand nabij het carrosseriebedrijf Van Rooyen. Boerenbedrijven waren in 1940 grotendeels uit het stadsbeeld verdwenen. Verschillende beeldbepalende bouwwerken maakten plaats voor nieuwere bebouwing. Door afbraak verdwenen bijvoorbeeld een groot deel van de ommuring met de Heeswijker- en Willeskopperpoort en de oude R.K. kerk.

Voor de stad als geheel meest beeldbepalend was de nieuwbouw van de R.K. kerk met pastorie (1924) in de noordwesthoek van de stad. Verspreid door de stad kwam in de periode tot 1940 wel meer grootschalige bebouwing tot stand, zoals enkele scholen en het Anthoniusgasthuis. Deze bouwwerken domineerden echter niet het stadsbeeld in totaliteit.

Een sterke industriële ontwikkeling heeft de stad niet gekend. Wel vestigden zich in de periode rond de eeuwwisseling diverse fabriekjes in en nabij de stad. Omstreeks 1940 telt de stad onder meer twee carrosseriebedrijven (Van Rooyen en Domburg), een exportslachterij en een timmerfabriek. In 1940 was weliswaar meer dan 40% van de beroepsbevolking werkzaam in de nijverheid, voor een groot deel kwam dit door dat veel arbeiders van de steenfabrieken in Willeskop en Heeswijk woonachtig waren in de stad Montfoort. In het oostelijke en zuidwestelijke stadsdeel bepaalden kleine arbeiderswoningen het bebouwingsbeeld.

Werkgelegenheid in Montfoort werd behalve in de nijverheid vooral gevonden in de detailhandel vanwege de regionale verzorgingsfunctie van Montfoort. Met name de Hoogstraat, de Keizerstraat en de Vrouwenhuisstraat ontwikkelden zich tot winkelstraat.

De gemeente Montfoort besloeg slechts een beperkte oppervlakte. Stedelijke ontwikkelingen aan de buitenzijde bleven daardoor beperkt tot geringe lineaire uitbreidingen (losstaande gevarieerde bebouwing) aan de Julianalaan, de IJsselkade, de Doeldijk en de oostzijde van de Kleine Gracht. Daar verrezen onder meer de

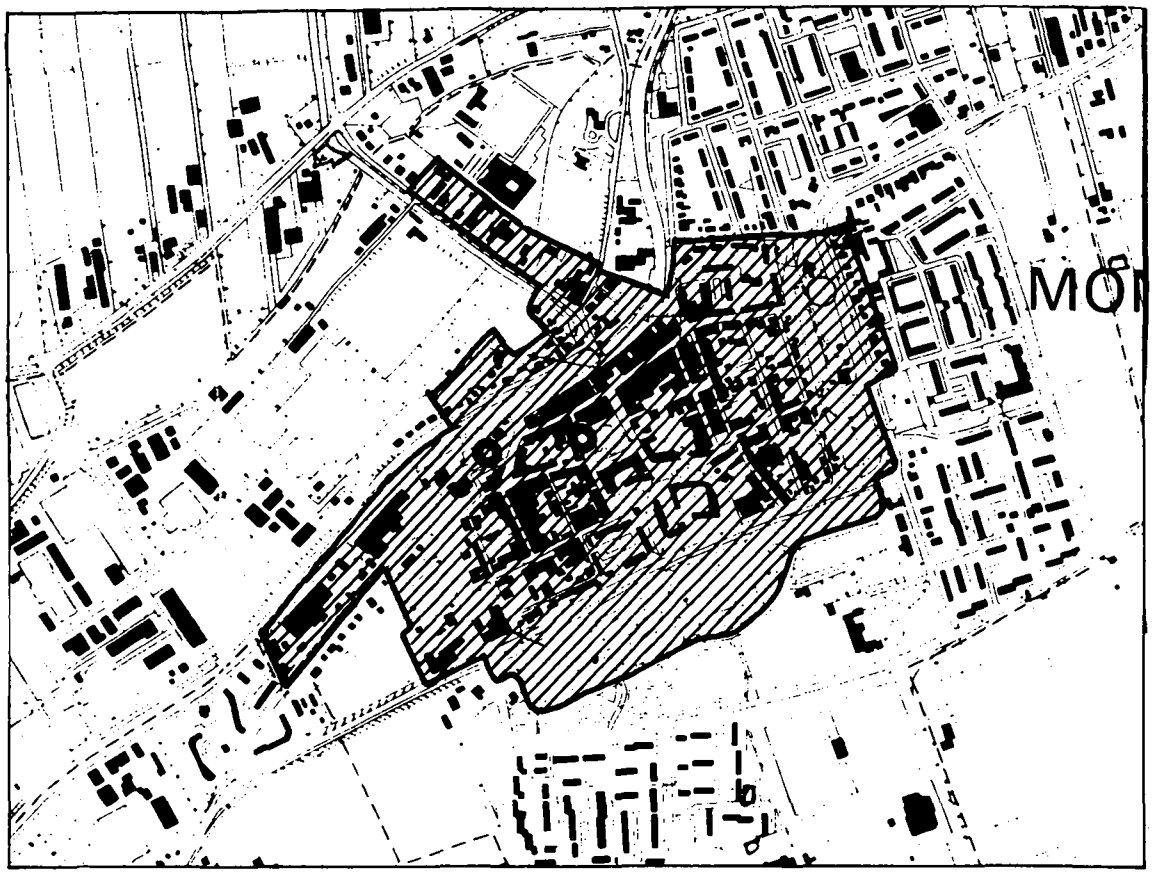

Afb. 9 Fragment van de top. kaart van Montfoort met gearceerd het bebouwde stadsgebied omstreeks 1940.

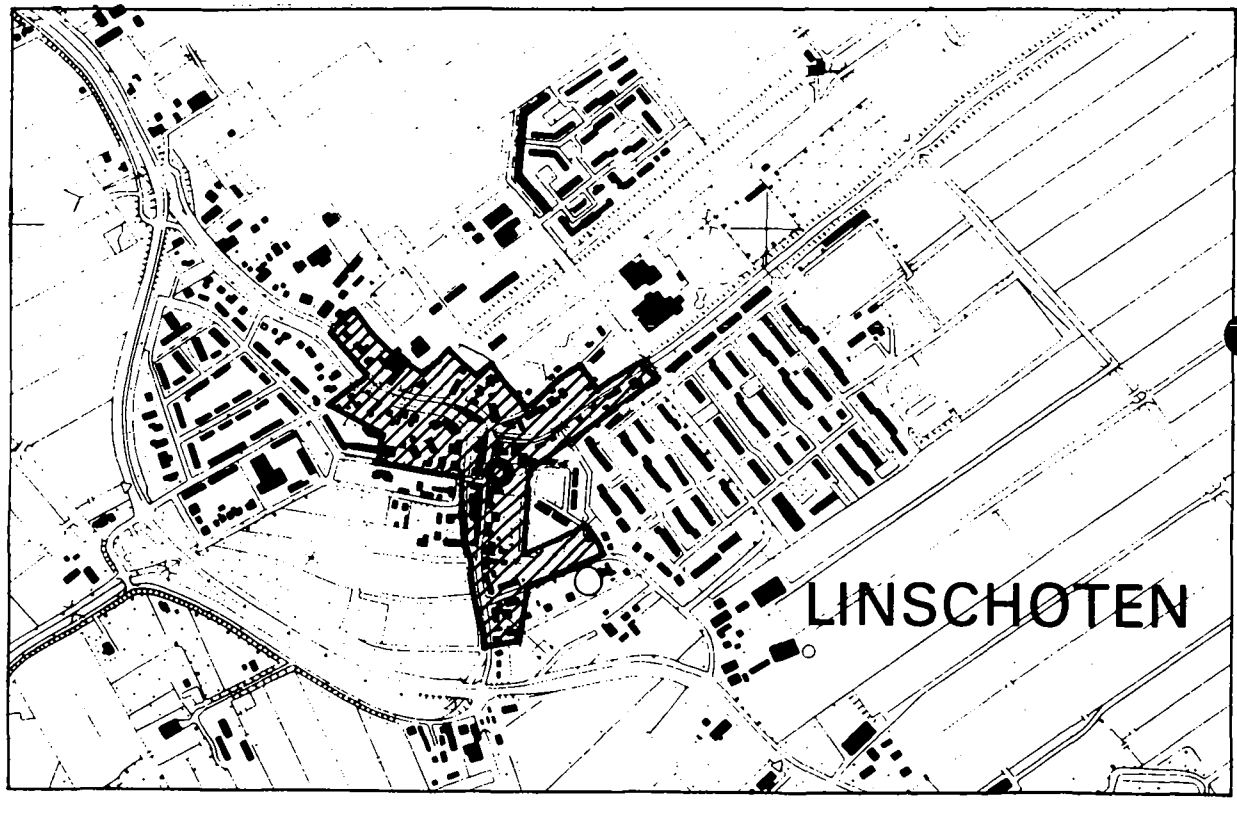

Afb. 10 Fragment van de top. kaart van Linschoten met gearceerd het bebouwde dorpsgebied omstreeks 1940.

gasfabriek (1911; directeurswoning nog aanwezig), een graanhandel (Julianalaan) en enkele woonpanden. Een aanzet voor meer planmatige stadsuitbreiding was omstreeks 1920 de bouw van het complex van 20 woningen door de Woningbouwvereniging 'Volksbelang' aan het Keizerrijk (Kon. Wilhelminaplein) ten noordoosten van de stad.

4.4.2 Linschoten

De bevolking van de voormalige gemeente Linschoten nam in de periode 1850-1940 toe van circa 850 tot ruim 1850. Een aanzienlijk deel van de bevolking woonde buiten het dorp Linschoten zelf.

In deze periode bleef het bebouwde gebied vrijwel beperkt tot de Dorpsstraat. Daar trad een verdichting op door toename van het aantal ambachtelijke bedrijfjes (zoals een slagerij, smederij, fietsenmaker, etc.) openbare of overheidsgebouwen (postkantoor, gemeentehuis, brandspuithuisjes) en enige woonbebouwing. Enige uitbreiding van de bebouwing vond daarnaast plaats langs de uitvalswegen van het dorp, zoals de Liefhovendijk, Linschoten oost- en westzijde en Vaartkade. Buiten de bebouwde kom werd in 1873 de nieuwe hervormde begraafplaats in gebruik genomen; in 1876 werd een deel ervan bestemd tot algemene burgerlijke begraafplaats.

Het dorp bleef een bescheiden functie van plaatselijk verzorgende aard vervullen. Voor uitgebreidere voorzieningen voldeden nabijgelegen steden zoals Montfoort, Woerden en Oudewater. In het dorp Linschoten kwam in de periode 1850-1940 nauwelijks industrieel getinte bedrijvigheid tot ontwikkeling. Alleen de houtzagerij De Goederen, die aan meer dan 15 personen werk bood, kan in dit opzicht worden genoemd. De houtzagerij verrees op de plaats van twee houtzaagmolens (afgebroken in 1900 en 1916) langs de Lange Linschoten juist ten noorden van het dorp.

4.4.3 Verspreide bebouwing

In het gebied buiten de bebouwde kom van Linschoten en Montfoort bleef het bebouwingsbeeld bepaald worden door boerderijen. Toch traden ook in dit gebied veranderingen op. Her en der verrezen in het boerderijlint arbeidershuisjes. Met name langs de noordzijde van de provinciale weg richting Oudewater en richting Utrecht nam de niet-agrarische bebouwing sterk toe: niet alleen verrezen er enkele steenfabrieken ook werden er arbeiders- en middenstandswoningen gebouwd. In Achthoven ontstond een kleine niet-agrarisch halteplaats gericht op het toenemend wegverkeer. Van een ontwikkeling tot een aaneengesloten bebouwingslint was echter geen sprake. Zeker aan de zuidzijde van de weg domineerden boerderijen het beeld.

Steenfabrieken
Op enkele plaatsen langs de Hollandsche IJssel werden in de periode 1850-1920 binnen de huidige gemeente Montfoort steenfabrieken gebouwd. De meeste fabrieksarbeiders woonden in Montfoort.

In Willeskop stonden De Hoop (veldoven 1871; 1914 overgenomen door Fa. Splinter), De Vlijt (1900) en Wiegerink (1906). In Heeswijk verrees in 1869 De Eersteling (in 1948 Perfora; thans A.B.B.); in Mastwijk werd in 1864 De Nijverheid gebouwd. In de 20ste eeuw verrees in Heeswijk steengaasfabriek Aro.

Enkele fabrieken bestonden in eerste instantie uit niet veel meer dan een simpele veldoven; latere uitbreidingen waren bijvoorbeeld de bouw van een modernere ringoven, stoomkrachtbron, directeurswoning en arbeiderswoningen.

Inmiddels is de meeste fabrieksbebouwing afgebroken. Een directeurswoning en een tot schuur omgebouwde veldoven bestaan nog.

5 RECENTE RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN

In de periode na de oorlog hebben zich met name in en rondom de stad Montfoort ingrijpende wijzigingen in de ruimtelijk structuur voltrokken. Meest in het oog springend zijn de nieuwbouwwijken ten zuiden van de stad, die het gehele vroegere gemeentegebied vullen. Ten noorden van de stad is een uitgebreid bedrijfsterrein ontstaan. Aan de oostzijde van de stad zijn uitbreidingen vanwege het beperkte grondgebied van de voormalige gemeente Montfoort zelfs buiten de gemeentegrenzen, op grondgebied van Linschoten, tot stand gekomen.

Hoewel veel geringer van omvang heeft ook Linschoten aanzienlijke veranderingen ondergaan. Aan de oostzijde werden enkele nieuwbouwwijken gerealiseerd, terwijl in het gebied tussen Linschoten en de in 1960 aangelegde ringweg aan de westzijde eveneens nieuwbouw verrees. De historische kern van Linschoten is, in tegenstelling tot de stadskern van Montfoort, in de periode na 1940 niet wezenlijk van karakter veranderd.

In de stad Montfoort zijn na 1940 veel historische panden door sloop verdwenen; meest in het oog springend zijn de afbraak van de Waag en de Commanderij in 1960. Ook tal van minder in het oog springende maar niettemin monumentale panden zijn verdwenen om plaats te maken voor nieuwbouw. In het noordoosten is een deel van de omgrachting gedempt teneinde een verkeersverbinding in de richting Utrecht tot stand te brengen (de Verlengde Hoogstraat-Boslaan). Stadsvernieuwing in dit gebied heeft de historische structuur onherkenbaar veranderd. Nieuwbouw heeft eveneens het karakter van het zuidelijk stadsgebied (De Bongerd en het kasteelterrein) ingrijpend veranderd.

Buiten de kernen Montfoort en Linschoten heeft zich langs de noordzijde van de provinciale weg een verdere verdichting van de bebouwing, vooral industrie, voltrokken waardoor gaandeweg een lintvormige bebouwingsstrook ontstaat.

In het agrarische gebied heeft zich na de oorlog een verdichting van de bebouwing op de boerenerven voltrokken. Deels bestaat deze bebouwing uit nieuwe bedrijfsgebouwen, deels uit woningen.

DEEL B INVENTARISATIE

1 STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

De huidige gemeente Montfoort bevat twee kernen, de stad Montfoort en het dorp Linschoten. Buiten beide kernen telt de gemeente een aantal bebouwingsstroken; de sterk verdichte bebouwingslinten langs de provinciale weg richting Utrecht (Heeswijk) en Oudewater (Willeskop) en enkele min of meer verdichte boerderijstroken (Mastwijk, Cattenbroek, Lange Linschoten, Haardijk en Blokland).

Afgezien van de toevoegingen van na 1940 kan uit de beschrijving van de historisch-ruimtelijke ontwikkeling worden geconcludeerd dat de stedebouwkundige hoofdstructuur tot stand is gekomen in de periode vóór 1940 (en zelfs grotendeels middeleeuws van oorsprong is). Stedebouwkundige ontwikkelingen uit de periode 1850-1940 hebben zich in hoofdzaak beperkt tot verdichtingen langs de uitvalswegen van de stad en langs de provinciale weg en tot lokale aanpassing van de structuur en het bebouwingspatroon binnen de stad.

1.1 GEBIEDEN BINNEN DE BEBOUWDE KOM

1.1.1 Stadskernen vóór 1850

Montfoort

De stad Montfoort ontleent zijn stedebouwkundige karakteristiek aan de stadsontwikkeling uit de periode voor 1850. Het middeleeuwse stratenplan is nog grotendeels intact. Het stadsgebied, gelegen binnen de ten dele gedempte omgrachting, heeft een tamelijk regelmatige plattegrond. Bijzondere onderdelen van het stadsplan vormen het voormalige, omgrachte kasteelterrein en het oorspronkelijke dijktracé (Hoogstraat). Het bebouwingsbeeld wordt bepaald door één- of tweelaags woon- of woon/winkelpanden in straatwanden. Beeldbepalende en historisch waardevolle bebouwing vormen de centraal gelegen N.H. kerk, het stadhuis met IJsselpoort, de voormalige Commanderij, de voorpoort van het kasteel en de perifeer gelegen R.K. kerk met pastorie.

De belangrijkste bebouwingsas en hoofdstructuurlijn (de verbinding tussen de voormalige Heeswijkerpoort en Willeskopperpoort) wordt gevormd door de straten Lieve Vrouwegracht, Heiliglevenstraat, Om 't Wedde, Hoogstraat, Keizerstraat, De Plaats en Vrouwenhuisstraat; in dit gebied zijn de meeste historische of monumentale panden gesitueerd. Bouwblokken worden onderbroken door smalle steegjes, brandgangen. Bebouwing ten noorden van de Hoogstraat is nauwelijks op het water, de IJssel, georiënteerd, maar op de Hoogstraat. Een echt waterfront kent Montfoort niet. Het zuiden van de stad wordt gedomineerd door het resterende deel van het kasteelterrein (sterk in karakter aangetast door recente overbouwing) en de N.H. kerk. Pleinachtige ruimtes binnen de stad worden aangetroffen voor het stadhuis, rondom de kerk en op de Plaats. Binnen de stedelijke structuur vervullen deze ruimtes geen duidelijke centrumfunctie.

De gebieden ten zuiden van de Lieve Vrouwegracht en ten oosten van de bebouwing aan de Keizerstraat hebben overwegend hun karakter als invullingsgebied met veel arbeiderswoningen en onbebouwde achtererven behouden.

Over het algemeen zijn de straatprofielen vrij gaaf, uitgezonderd op de plaatsen waar grachten gedempt zijn (Havenstraat en Lieve Vrouwegracht).

In Montfoort zijn in de periode na 1850 net als elders verschillende stadgrachten en -grachtjes gedempt of versmald. De gedempte Haven is ten dele overbouwd met schuurtjes e.d.; de demping van de Lieve Vrouwegracht maakte aanleg van voortuintjes mogelijk. Aan de zuidzijde van de stad loopt de provinciale weg direct aan de buitenzijde van de stadsmuur, op een aangeplempt deel van de stad. De versmalde stadsgracht en het historische groengebied ten zuiden ervan zijn dientengevolge los van de stad komen te liggen.

Voor het overige kunnen de stedebouwkundige ontwikkelingen uit de periode 1850-1940 worden samengevat als incidentele verdichting en schaalvergroting van de bebouwing in de binnenstad en enige verdichting met losstaande woon- en bedrijfsbebouwing langs de Hollandsche IJssel, de Hofdijk, de Doeldijk en de provinciale weg (oostzijde stad). Grootschalige of volumineuze bebouwing kwam verspreid door de stad tot stand; te noemen zijn de perifeer gelegen R.K. kerk met pastorie, de Carolusschool, de in de rooilijn teruggelegen N.H. pastorie, het bejaardentehuis St. Anthonius en de bedrijfspanden van Van Rooyen met arbeiders-woningen in het noordoosten. Sloop en verbouw van historische panden en sloop van delen van de stadsmuur en niet in de historische structuur passende bebouwing hebben een verzwakking van de herkenbaarheid van het historische stadsbeeld betekend.

1.1.2 Dorpskernen vóór 1850

Linschoten

Linschoten is een klein kerkdorp langs de Lange Linschoten. Het karakter van de nederzetting wordt sterk bepaald door de ruimtelijke structuur en het bebouwingsbeeld zoals dat tot stand is gekomen in de periode voor 1850.

De structuur van het dorp wordt bepaald door het tweezijdige bebouwingslint aan de oostzijde van de Lange Linschoten. In de dorpskern is de bebouwing dus niet op het water georiënteerd, maar op de parallel lopende weg. Door het smalle straatprofiel, het bochtige beloop van de weg en de aaneengesloten, eenvoudige bebouwing heeft het dorp een sterk besloten karakter. De uiteinden van de dorpsbebouwing worden gemarkeerd door boerderijen, afgewisseld met kleine groene ruimten; zij markeren de overgang naar het agrarische gebied met boerderijlinten. Bijzondere elementen in de bebouwing vormen de kerk (achter het bebouwingslint gelegen), het rechthuis met pleintje (1585), het voormalige gemeentehuis en de theekoepel langs de Linschoten.

1.2 GEBIEDEN BUITEN DE BEBOUWDE KOM

1.2.1 Verdedigingswerken vóór 1850

De Linie van Linschoten, een omgracht aardwerk, ligt haaks op de M.A. Reinaldaweg, ten zuiden van Linschoten. Restanten van de aanleg -restanten van omgrachting en van het aardwerk- zijn nog aanwezig. De linie vormt thans een opvallend landschappelijk element vanwege de boombegroeiing.

Van het kleine aardwerk de Pleit, gesitueerd op een strategisch punt langs de IJssel en de IJsseldijk is nog slechts een deel van het aardwerk en de de omgrachting herkenbaar.

1.2.2 Buitenplaatsen en landgoederen vóór 1850

Alleen het Huis te Linschoten kan in deze categorie genoemd worden. Het landgoed omvat het omgrachte huis (17de eeuw) in een uitgestrekte verlandschappelijkte bosaanleg en enkele bijgebouwen en boerderijen. Het is gesitueerd op de stroomrug ten westen van de Lange Linschoten. De tuin bevat nog elementen van de 18de-eeuwse formele tuinaanleg, zoals een lindenlaan, het 'Grand-Canal'. De landschappelijke elementen zijn aangelegd naar een ontwerp van J.D. Zocher uit 1834, deze aanleg bevat onder meer een serpentinevijver, slinggerende paden, bossages met doorkijkjes en zichtassen.

1.2.3 Boerderijstroken vóór 1850

De ruimtelijke structuur van het landelijke gebied van de gemeente Montfoort wordt nog in sterke mate bepaald door de structuur en de begrenzingen van de middeleeuwse ontginningen, grotendeels cope-ontginningen. De afzonderlijke ontginningsblokken hebben een min of meer langgerekte, rechthoekige vorm en worden begrensd door voor-, zij- en achterkaden, al dan niet met een wetering. De interne structuur van een ontginningsblok wordt gekenmerkt door de regelmatige strookvormige percelering, met sloten als perceelsgrenzen. De ontginningsbasis, een voorkade langs een wetering of rivier, is thans te herkennnen als boerderijstrook. De boerderijstroken kunnen verschillende verschijningsvormen hebben:

* er zijn éénzijdige en tweezijdige stroken;
* de percelen en de boerderijen liggen haaks op danwel onder een hoek aan de weg;
* boerderijen zijn haaks op de weg georiënteerd of staan onder een hoek aan de weg;
* de ontginningsbasis is recht (weg langs gegraven wetering) of bochtig (weg op kade of dijk langs rivier);
* de bebouwing kan vrijwel uitsluitend uit boerderijen bestaan of vermengd zijn met niet-agrarische bebouwing zoals kerken, buitenplaatsen e.d.

Als boerderijstroken kunnen worden onderscheiden: Cattenbroek, Korte Linschoten, Lange Linschoten, Haardijk, Snelrewaard, Mastwijk/Achthoven, Willeskop, Heeswijk en Blokland.

Cattenbroek
De éénzijdige boerderijstrook heeft een gegraven, rechte wetering met weg als ontginningsbasis. Door het enkele bebouwingslint en de geringe verdichting van de boerderijstrook bestaat een sterk open ruimtelijk beeld. Bebouwde en onbebouwde percelen wisselen elkaar af. De erfopbouw is veelal veranderd door de bouw van schuren waaronder moderne loopstallen. De samenhang in de boerderijstrook is verzwakt door niet in de structuur en het bebouwingsbeeld passende naoorlogse woonbebouwing.

Korte Linschoten
De tweezijdige boerderijstrook is gelegen aan weerszijden van een bochtig riviertje. De boerderijstrook is plaatselijk (in het dorp) sterk verdicht door recente woonbebouwing. Door de bouw van nieuwe woonwijken is de ruimtelijke samenhang van de boerderij-strook met het open agrarische gebied verzwakt. De Rijksweg A1 snijdt een klein deel van het bebouwingslint af, waardoor de structurele samenhang binnen het lint is aangetast. De weg aan de westzijde is verbreed in verband met de aanleg van de provinciale weg Woerden-Schoonhoven.

Lange Linschoten
De tweezijdige boerderijstrook is gelegen aan het bochtige riviertje de Lange Linschoten; ten dele in Montfoort ten dele in Oudewater.
De boerderijstrook heeft een karakteristiek en gaaf dwarsprofiel: een symmetrische opzet met aan weerszijden van het water een weg met boombegroeiing en erven die door een sloot van de wegruimte zijn gescheiden. De bebouwing en de erfindeling zijn over het geheel genomen nog vrij gaaf en nauwelijks verdicht.

Het betrekkelijk open bebouwingslint bestaat nog vrijwel geheel uit boerderijen, die op ruime onderlinge afstand zijn gesitueerd. Karakteristiek is de afwisseling van bebouwde en onbebouwde percelen, waardoor een sterke visuele samenhang ontstaat tussen de meer besloten dubbele boerderijstrook en het veel opener agrarische gebied.

Een bijzonder, afwijkend element aan de oostzijde van de boerderijstrook vormt de buitenplaats Huis te Linschoten met bossages en dienstwoningen.

Mastwijk/Achthoven
Langs de Achthovensedijk op de stroomrug van de Hollandsche IJssel zijn boerderijen gesitueerd in een tamelijk losse structuur: op wisselende afstanden van elkaar en van de weg. De bebouwing en de erfindeling zijn matig gaaf. De visuele relatie met de uiterwaard langs de IJssel en met het open agrarische gebied aan de noordzijde is over het geheel genomen wel gaaf.

Willeskop
Langs de zuidelijke IJsseldijk ligt een afwisselend één-en tweezijdig bebouwingslint. Boerderijen liggen hoofdzakelijk in een strook aan de zuidzijde van weg. De strookvormige bebouwingsstructuur langs delen van de noordzijde van de weg is ontstaan door verdichting met niet-agrarische bebouwing na 1850, ten dele uit de naoorlogse periode (bedrijfsbebouwing en

woningen). Over het geheel genomen is de structuur van de boerderijstrook nog vrij gaaf, evenals de visueel-ruimtelijke samenhang met het achtergelegen agrarische gebied. De erfindeling en de inrichting van de wegruimte, de provinciale weg, is weinig gaaf.

Heeswijk
Langs de zuidelijke IJsseldijk ligt een afwisselend één- en tweezijdig bebouwingslint. Boerderijen liggen hoofdzakelijk in een strook aan de zuidzijde van weg. De strookvormige bebouwingsstructuur langs delen van de noordzijde van de weg is ontstaan door verdichting met niet-agrarische bebouwing na 1850, ten dele uit de naoorlogse periode (bedrijfsbebouwing en woningen). Over het geheel genomen is de structuur van de boerderijstrook nog vrij gaaf, evenals de visueel-ruimtelijke samenhang met het achtergelegen agrarische gebied. De erfindeling en de inrichting van de wegruimte, de provinciale weg, is weinig gaaf.

Blokland
Langs de Bloklandsedijk ligt een éénzijdige boerderijstrook langs de zuidzijde van de licht gebogen kade. Het karakter van de bebouwing is vrijwel nog geheel agrarisch. Na 1940 is aan de noordzijde van de weg enige niet-agrarische bebouwing gesitueerd die een doorbreking van de ruimtelijke structuur betekent. Voor het overige is de structuur vrij gaaf; naar het westen toe wordt de afstand tussen de boerderijen wat groter. De visuele en functionele samenhang met het open weidegebied is verzwakt door bebouwing van het Hofland.

2 GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN

2.1 INLEIDING

Per gemeente zijn 'gebieden met bijzondere waarden' onderscheiden. De aard van de waardering hangt ten nauwste samen met het karakter van het MIP: de waarde wordt ontleend aan de kwaliteit van de historische bebouwingsstructuren in combinatie met de kwaliteit van de bebouwing. Cultuurhistorische waarden die geen of weinig relatie met de gebouwde omgeving hebben, komen in de waardering niet of nauwelijks aan bod.

In het kader van het MIP is het niet mogelijk gedetailleerd onderzoek te doen naar de kwaliteiten van de gebieden met bijzondere waarden. De onderstaande beschrijving van de waarden beoogt niet uitputtend te zijn, maar is op hoofdzaken gericht.

Inventarisatieformulier gebieden met bijzondere waarden
Ten behoeve van een systematische aanpak is per gebied met bijzondere waarden een formulier ingevuld met de feitelijke gegevens, het gebiedstype, een omschrijving van de waarde en tevens een tabel met waarderingscriteria.

Bij het formulier is zonodig een kaartje gevoegd met de omgrenzing van het gebied.

Waarderingscriteria
De in de stedebouwkundige typologie onderscheiden gebiedstypen worden op hun bijzondere (cultuurhistorische) waarden getoetst, met behulp van een aantal criteria. Ten behoeve van een zo goed mogelijke vergelijkbaarheid van de waarde van object en gebied zijn deze criteria analoog aan de voor de objecten gehanteerde criteria.

De door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg opgestelde criteria zijn primair ontwikkeld om de waarde van gebieden uit de periode 1850-1940 vast te stellen, gemeten naar hun landelijke betekenis. Binnen het MIP-Utrecht is gekozen voor een bredere opzet waarbij ook de gebieden uit de periode vóór 1850 worden betrokken en waarbij eveneens de waarde van gebieden op provinciaal en gemeentelijk niveau wordt bepaald. De criteria van de RdMz zijn daartoe aangepast: de volgorde is gewijzigd en enkele formuleringen zijn aangepast.
De volgende (sub)criteria worden onderscheiden:

1. **omgeving**: de stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving;
   1.1 onderdeel groter geheel: de betekenis van het gebied als onderdeel van een groter geheel, bijv. een buitenplaats in een landgoederenlandschap;
   1.2 ruimtelijke relatie: de betekenis van het gebied vanwege de ruimtelijke relaties met de omgeving, bijv. een boerderijstrook in een veenontginning;
   1.3 markering/dominante situering: de betekenis van het gebied vanwege de markering van het stadsbeeld (bijv. villapark), als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel (bijv. een parkaanleg) of als representant van een groter geheel, bijv. een fort binnen een linie;

2. **stedebouw**: de intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit;
   2.1 **structuur**: de kwaliteit van het gebied vanwege het ruimtelijk concept en de structuur gelet op de bijzondere samenhang van functies, schaal, wegen, wateren, groenvoorziening, bebouwing en open ruimten;
   2.2 **erfindeling**: de kwaliteit van het gebied vanwege de percelering en de wijze waarop de erven zijn ingedeeld, bijv. de erven van een boerderijstrook;
   2.3 **bebouwing**: de betekenis van het gebied vanwege de architectonische of architectuurhistorische kwaliteiten van de bebouwing, bijv. die van een woningbouwcomplex;
3. **historie**: de bijzondere cultuurhistorische betekenis;
   3.1 **specifieke uitdrukking**: de betekenis van het gebied vanwege de structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met, en duidelijke uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemene historische ontwikkeling;
   3.2 **stedebouwkundig**: de betekenis van het gebied voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;
   3.3 **innovatieve waarde**: de betekenis van het gebied vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie gelet op type, motief en datering;
4. **gaafheid**: de mate waarin het gebied zijn oorspronkelijke gedaante bewaard heeft (herkenbaarheid);
   4.1 **omgeving**: belang van het gebied in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke of landelijke omgeving (vergelijk criterium 1);
   4.2 **structuur**: belang van het gebied vanwege de herkenbaarheid of gaafheid van de (oorspronkelijke) historisch-ruimtelijke structuur en functionele opzet als geheel;
   4.3 **erfindeling**: belang van het gebied vanwege de vorm, grootte en/of karakteristieke inrichting van de erven;
   4.4 **bebouwing**: belang van het gebied vanwege de architectonische gaafheid van de (oorspronkelijke) bebouwing.

Toelichting
Toepassing van deze criteria vindt plaats door middel van een driepunts-schaal op het inventarisatie-formulier teneinde vast te stellen of de betekenis van het gebied met bijzondere waarden van nationaal, provinciaal of gemeentelijk belang is. Per criterium is de waarde worden: 1 = zeer hoog, 2 = hoog, 3 = redelijk. Indien een criterium niet (meer) van toepassing is, wordt in deze tabel geen score aangegeven.

Aan de hand van de score op de verschillende criteria wordt tenslotte een totaalwaarde bepaald (zie veld 'kwalificatie').

2.2 INVENTARISATIE GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN

In de periode vóór 1850 zijn in de gemeente Montfoort verschillende stedebouwkundige structuren ontstaan; te noemen zijn de stad Montfoort, het dorp Linschoten en een aantal boerderijstroken. Uit de periode vóór 1850 zijn vier gebieden als gebied met bijzondere waarde onderscheiden:

- de stadskern Montfoort;
- de dorpskern Linschoten;
- de boerderijstrook langs de Lange Linschoten met de buitenplaats Huis te Linschoten en
- de boerderijstrook langs de Bloklandsedijk.

In de periode 1850 tot 1940 hebben zich binnen de huidige gemeente Montfoort vooral in en rondom de stad Montfoort geringe stedebouwkundige ontwikkelingen voltrokken. Bouwaktiviteiten betroffen hoofdzakelijk vervangingsbouw en verdichting in de stad Montfoort zelf en langs de uitvalswegen. De planmatige uitleg 'Het Keizerrijk' aan de noordoostzijde van Montfoort bezit te weinig kwaliteiten, zowel in stedebouwkundig als in architectonisch opzicht, om als gebied met bijzondere waarden te worden aangemerkt. Gebieden met bijzondere waarden uit de periode 1850-1940 kunnen in Montfoort derhalve niet worden onderscheiden.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : MF GBW 1a; 1b
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Montfoort
naam : Linschoten
gebiedstype : dorpskern vóór 1850
inv. datum : februari 1991
inventarisator : AV
aantal MIP-objecten : circa 50
kwalificatie : 1a:nationaal; 1b: gemeentelijk
beschermd gezicht : ja

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			
1.2 ruimtelijke relatie			x
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			x
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden
De historische dorpskern van Linschoten is in 1966 aangewezen als beschermd dorpsgezicht op grond van de Monumentenwet. In de bij de aanwijzing behorende 'Toelichting' werd als kwaliteit onder meer aangeduid:

> 'Het historische karakter van de dorpskern is nog slechts weinig aangetast door verstedelijking en modernisering. Het bijzondere karakter van het dorp, zowel qua ruimtelijke structuur als vanwege de vele goede historische panden, die in de oude dorpskern worden aangetroffen, rechtvaardigt een uiterste zorg bij het treffen van stedebouwkundige maatregelen in de bebouwde kom en bij later volgende ten uitvoer legging van deze maatregelen.'

Nu, bijna een kwart eeuw later, geldt het boven beschrevene onverkort. Belangrijke bouwstenen van de historisch-ruimtelijke structuur vormen de waterlopen (Lange Linschoten en Montfoortse Vaart), de wegen (de smalle, aan twee zijden dichtbebouwde

Dorpsstraat, de op de Montfoortse Vaart aansluitende Vaartkade, en de Korte Linschoten Oostzijde en Westzijde met een veel lossere, vanouds agrarische bebouwing) en de straatwanden aan weerszijden van de Dorpsstraat. Opmerkelijk is de achtergelegen positie van de kerk, waardoor deze het bebouwingsbeeld niet domineert (maar het dorpssilhouet wel). Het bebouwingsbeeld wordt veel meer bepaald door de vrijwel aaneengesloten, harmonieuze en historisch waardevolle bebouwing langs de Dorpsstraat, die het dorp een sterk besloten karakter geeft. Kleine open ruimtes binnen de dorpskern vormen de onderbreking in de bebouwingswand van de Dorpsstraat op de plaats van de brug over de Lange IJssel en het pleintje voor het vroegere rechthuis. Enkele boerderijen aan de noord- en zuidzijde van de dorpskom markeren de overgang van het dorpsgebied naar het agrarische gebied.

Ontwikkelingen die afbreuk zouden doen aan de historische karakteristiek van het beschermde dorpsgezicht hebben zich binnen het beschermde gebied nauwelijks voorgedaan. Door nieuwbouw aan de oost- en westzijde van de dorpskern is echter wel de relatie met het omringende agrarische gebied verzwakt. Het zuidelijke, buiten het beschermde gezicht gelegen, gebied is als gebied met bijzondere waarden aangeduid juist vanwege het karakter als 'groen', grotendeels onbebouwd overgangsgebied.

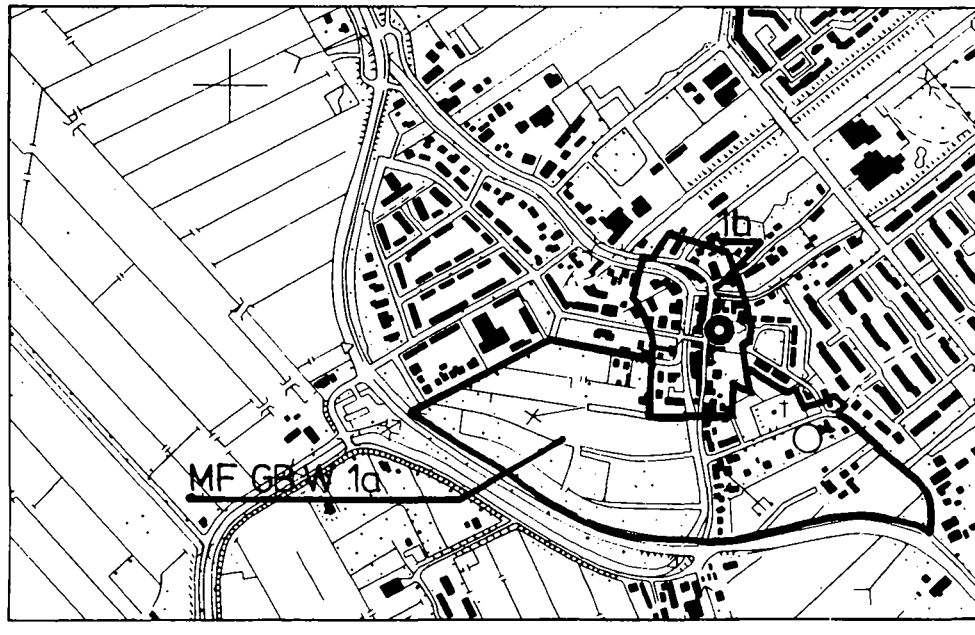

Afb. 11 Omgrenzing gebied met bijzondere waarden MF GBW 1.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : MF GBW 2
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Montfoort
naam : Montfoort
gebiedstype : stadskern vóór 1850
inv. datum : februari 1991
inventarisator : AV
aantal MIP-objecten : circa 120
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			
1.2 ruimtelijke relatie			x
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing			x
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			x
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing			x

Omschrijving waarden
Zoals uit de stedebouwkundige beschrijving van de stad al wel is gebleken, is het historisch karakter van enkele stadsdelen door ingrepen na 1850 in negatieve zin veranderd. Het mag dan ook duidelijk zijn dat de historisch-stedebouwkundige kwaliteit van de stedelijke ruimte niet overal even groot is. Dat ook de minder waardevolle delen binnen de stad als waardevol zijn aangemerkt komt primair voort uit de overwegingen dat zij enerzijds niet zo storend zijn dat zij de waarde van de stad als geheel teniet hebben gedaan en dat zij anderzijds juist vanwege de structurele samenhang van de stad van invloed zijn op de historische kwaliteit van de stadsdelen waar weinig storende ontwikkelingen hebben plaatsgevonden. De historisch-stedebouwkundige waarde van Montfoort moge ook blijken uit het feit dat Montfoort een 'twijfelgeval' was bij de selectie van beschermde stads- en dorpsgezichten.

Als waarden kunnen worden onderscheiden:

* de in opzet tamelijk regelmatige plattegrond, met delen van de vroegere stadsgracht en het grotendeels historische wegenpatroon;
* de aard, schaal en dichtheid van de bebouwing die in grote delen van de stad niet wezenlijk veranderd zijn en bijdragen tot het stedelijke bebouwingsbeeld. Met name geldt dit voor de bebouwing langs de 'hoofdas', dat is het traject Lieve Vrouwegracht-Heiliglevenstraat-Om 't Wedde-Hoogstraat-Keizerstraat-Plaats-Vrouwenhuisstraat, met aan weerszijden overwegend aaneengesloten bebouwing met twee bouwlagen onder een kap. Meer het karakter van achterstraat (gebieden met aan één zijde bebouwing en de andere zijde achtererven) liggen ten oosten van de bebouwing aan de Havenstraat en ten zuiden van de Lieve Vrouwegracht. De bebouwing in deze gebieden is veelal wat kleiner, bestaande uit panden van een bouwlaag onder kap.
* het noord-zuid gerichte centrumgebied tussen de IJsselpoort en het kasteelterrein, met over het algemeen een hoge beeldkwaliteit door de aanwezigheid van beeldbepalende, historische panden (IJsselpoort met stadhuis, Commanderie, N.H. kerk, voorburcht van kasteel).
* enige beeldondersteunende bebouwing langs de uitvalswegen en de IJsselkade omdat ze typerend is voor de ontwikkeling in de periode 1850-1940 en daardoor een beeld geeft van deze ontwikkelingsfase in de historisch-ruimtelijke ontwikkeling.

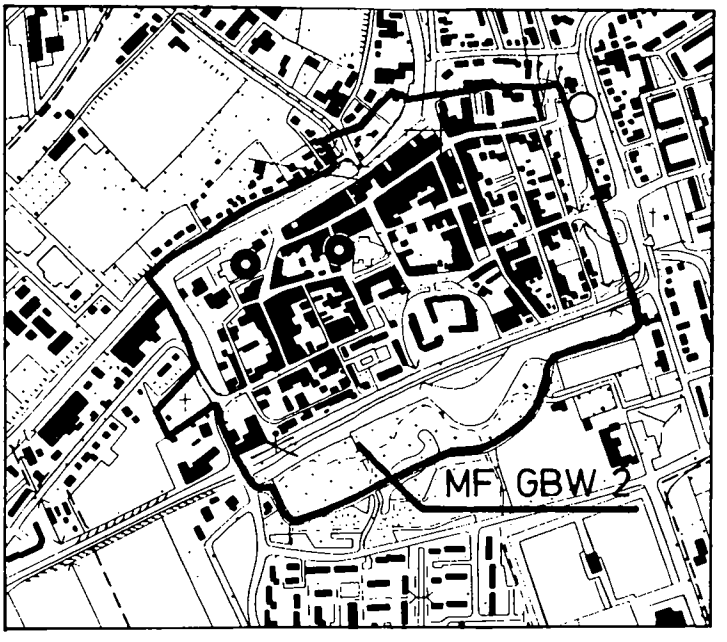

Afb. 12 Omgrenzing gebied met bijzondere waarden MF GBW 2.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : MF GBW 3 (OD GBW 6)
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Montfoort
naam : Huis te Linschoten
gebiedstype : buitenplaats vóór 1850 / boerderijstrook;
inv. datum : februari 1991
inventarisator : BOM
aantal MIP-objecten : circa 15
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			x
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling	x		
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			x
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit de buitenplaats Huis te Linschoten en twee boerderijstroken. De buitenplaats vormt het middelpunt van het landgoed Linschoten dat met dit bijzondere gebied grotendeels samenvalt. De waarden bestaan uit:

* Het omgrachte kasteelachtige Huis te Linschoten, een uit het tweede kwart van de 17de eeuw daterende buitenhuis, dat door de (burgerlijke) bouwheer met traditionele kasteelelementen zoals een omgrachting en torens is voorzien. In dezelfde lijn ligt ook de aanleg van een voorplein, geflankeerd door bouwhuizen en een duiventoren. Dit geheel was tot 1834 door een omgrachting omgeven. Dit samengestelde, 17de-eeuwse ensemble vormt de kern van de buitenplaats.
* De nog aanwezige elementen van de vroeg-18de-eeuwse formele tuinaanleg, bestaande uit de brede (linden)laan die door een imposant hek in Lodewijk XIV-stijl van de weg langs de Lange Linschoten wordt gescheiden, de grotendeels nog aanwezige

buitengracht en het 'Grand Canal'. De hoofdstructuur van deze aanleg is in de latere landschappelijke aanleg te herkennen.

* De landschappelijke aanleg uit 1834 door J.D. Zocher jr.;. Een serpentinevormige vijver vormt in deze aanleg de verbindende schakel tussen huis en omgeving. Slingerende paden voeren langs de verschillende gezichtspunten, zoals het huis, heuveltjes waarin een ijskelder etc. Belangrijk onderdeel van de aanleg zijn de doorzichten vanuit het park op gezichtspunten buiten de buitenste omgrachting. De beplanting is sterk in coulissen opgebouwd.
* De gezichtassen over de rechte buitengracht op de westelijke hoek gelegen boerenerf Else-Hof uit ca. 1850. De boerderij en schuur in zwitserse stijl heeft men zo gesitueerd dat ze met hun witgepleisterde uiterlijk vanaf de Noord Linschoterdijk als afsluiting van de verbrede buitengracht functioneerden.
* De buitenplaats is een onderdeel van de vrij losse tweezijdige bebouwingsas langs de Lange Linschoten, die de buitenplaats aan de zuidzijde afgrenst. Aan de west- en noordzijde wordt de buitenplaats begrensd door de losse bebouwingsstrook langs de Haardijk. Aan de westzijde bestaat deze uit een agrarische bebouwing die qua bebouwing, erfindeling, beplanting nog grotendeels haar oorspronkelijke karakter heeft behouden. Aan de noordzijde zet deze zich voort met een aantal dienstgebouwen zoals een markant gelegen rentmeesterswoning met jachtkamer en dubbele arbeiderswoning. Aan de oostzijde vormt de Schapendijk, die tevens een zichtas vormt, de begrenzing. Ook de Noord Linschoterdijk heeft haar oorspronkelijke karakter nog behouden en zet zich voort in de waardevolle bebouwingsstrook in Snelrewaard (Gem. Oudewater). De aanleg van provinciale weg Woerden-Schoonhoven heeft de relatie met het als gebied met bijzondere waarden aangegeven dorpsgebied van Linschoten verbroken.

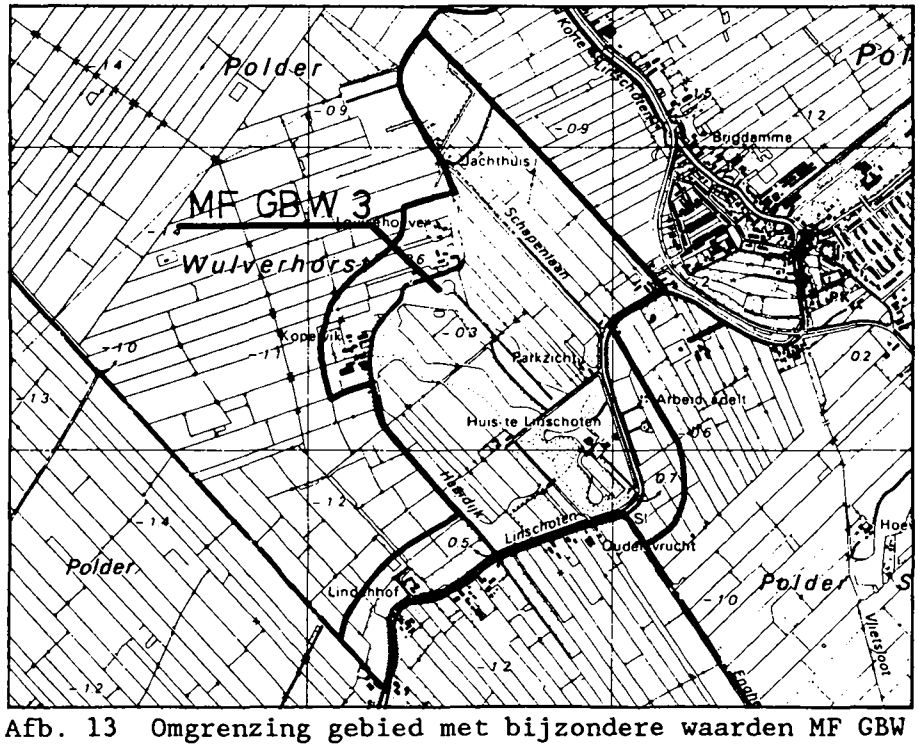

Afb. 13 Omgrenzing gebied met bijzondere waarden MF GBW 3.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : MF GBW 4
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Montfoort
naam : Blokland
gebiedstype : boerderijstrook vóór 1850
inv. datum : februari 1991
inventarisator : AV
aantal MIP-objecten : 27
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing			x
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			x
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
De kwaliteit van het gebied is primair gelegen in de nog voor een belangrijk deel herkenbare karakteristiek van de éénzijdige boerderijstrook binnen de hoofdstructuur van de cope-ontginningen in de Lopikerwaard.

Waardebepalend voor de boerderijstrook is de ruimtelijke hoofdstructuur, in combinatie met de vrij gave erfinrichting en de historische, ten dele monumentale (boerderij-)bebouwing. Boerderijen hebben overwegend een 19de-eeuws karakter. Hoofdelementen van de ruimtelijke structuur zijn: de Bloklandsedijk als enigszins gebogen structuurlijn en ontginningsbasis, de strookvormige percelering met sloten als perceelsgrenzen en met boerderijen op regelmatige afstanden van elkaar op de kop van de kavels langs de zuidzijde van de weg, de oriëntatie van de boerderijen die aansluit op de perceelsoriëntatie en tenslotte de begroeiingskarakteristiek.

Kenmerkend voor de bebouwingsstrook is het relatief open karakter en de sterke visuele relatie met het agrarische gebied. De visuele karakteristiek is aangetast door de sterke verdichting van de bebouwing aan de noordzijde van de Bloklandsedijk en door de nabijgelegen nieuwbouwwijk van Montfoort.

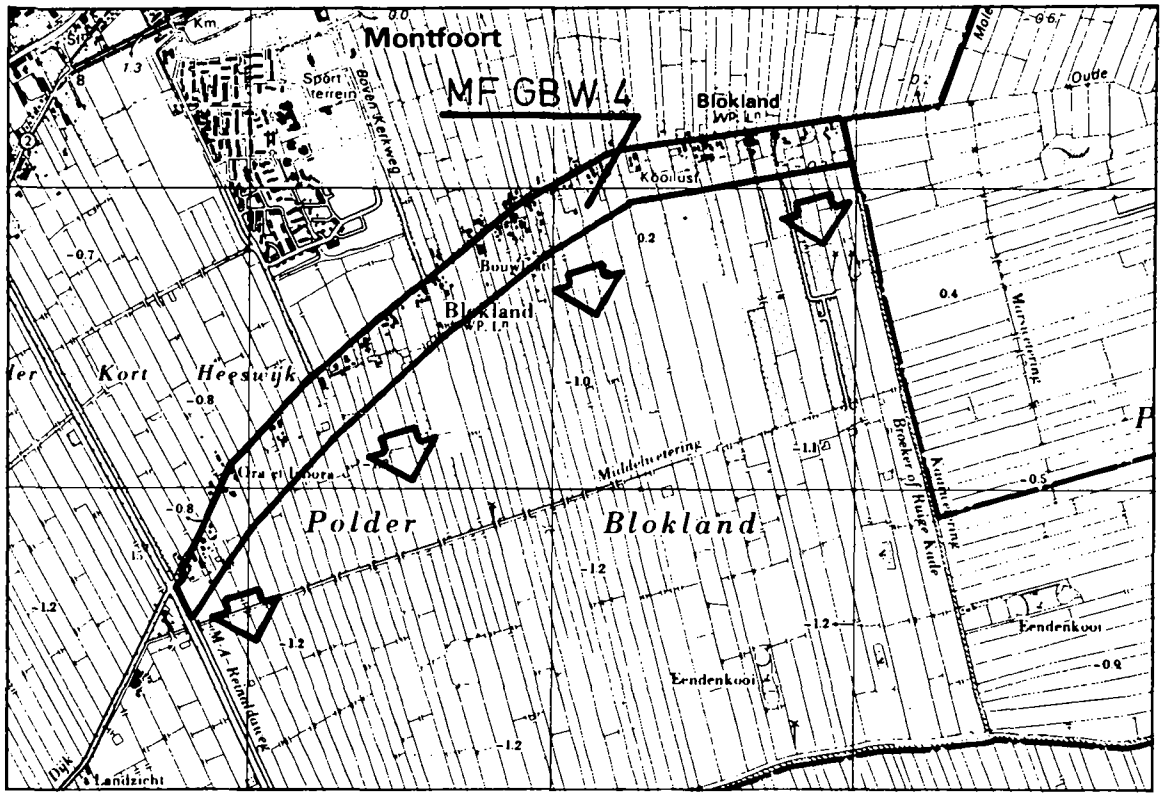

Afb. 14 Omgrenzing gebied met bijzondere waarden MF GBW 4.

3 ARCHEOLOGISCHE TERREINEN EN HISTORISCH-LANDSCHAPPELIJKE ELEMENTEN EN STRUCTUREN

3.1 ARCHEOLOGISCHE TERREINEN

Archeologische terreinen opgenomen in de ROB-inventarisatie:
1 resten van het Laat-Middeleeuwse versterkte huis Linschoten (Linschoten-Rapijnen). M
2 resten van het Laat-Middeleeuwse versterkte huis Te Nesse (Linschoten).
3 aanleg en overblijfselen van het Laat-Middeleeuwse versterkte huis Heulestein (Linschoten-Reinaldaweg). M-ch
4 aanleg en overblijfselen van het Laat-Middeleeuwse kasteel Montfoort (Montfoort-Kasteel). M-ch
5 resten van het Laat-Middeleeuwse versterkte huis Achthoven (Montfoort-Achthoven) (dubieus!).

Toegevoegd:
6 aanleg en overblijfselen van het Laat-Middeleeuwse versterkte huis Schurenburg. (Mastwijk-Blindeweg)
7 aanleg en resten van de Laat-Middeleeuwse 'moated site' De Pol.

(Toelichting: M = beschermd monument;
ch = cultuurhistorische waarde)

3.2 HISTORISCH-LANDSCHAPPELIJKE ELEMENTEN EN STRUCTUREN

De uit historisch-geografisch oogpunt belangwekkende bebouwings- c.q. nederzettingsstructuren zijn reeds getypeerd en gewaardeerd; volstaan wordt daarnaar te verwijzen (deel B, hoofdstuk 1 en 2).

Onderstaand zijn in het kort andere punt-, lijn- en vlakelementen en structuren aangeduid die uit historisch-geografisch oogpunt van belang zijn en niet bij de objectbeschrijvingen zijn aangeduid.

1 Delen van de hoofdwegenstructuur. De hoofdstructuur van het wegennet hangt sterk samen met de ontginningsgeschiedenis van het gebied. Veel wegen zijn gelegen langs water of op kades die dienst deden als basis of grens van een ontginningsgebied. Te noemen zijn de tiendwegen in Willeskop, Heeswijk en Snelrewaard-Den Eng, die mogelijk zijn aangelegd als kwelkade. Daarnaast kunnen enkele verbindingswegen genoemd worden die over de stroomruggen liepen: de IJsseldijken (tevens waterstaatkundige functie) en de weg naar Linschoten.
2 Infrastructuur van de afwatering van het gebied: het systeem van weteringen, vlieten, boezemwateren, molens of voormalige molenplaatsen. Met name van belang is het weteringstelsel in het gebied ten zuiden van de IJssel met kilometerslange weteringen die op het grondgebied van Oudewater nabij Rateles op de IJssel loosden. Van de polder Heeswijk is nog een oude

molenvliet en het gemaal uit 1880 bewaard. Ten noorden van de IJssel is het afwateringssysteem van de polder Rapijnen nog zeer gaaf aanwezig met wetering, boezem, boezemkades en gemaal.

3 Inrichtingselementen en -karakteristieken van het gebied die samenhangen met de ontginning van het gebied. Typerend voor het gebied zijn de cope-ontginningen. Direct afleesbare inrichtingselementen van deze ontginningswijze zijn de regelmatige, strookvormige percelering, voor-, zij- en achterkades (soms als houtkade) en de situering van boerderijen in bebouwingslinten. Op enkele plaatsen komt op stroomruggronden een afwijkende percelering voor die mogelijk wijst op oudere ontginning: zeer waarschijnlijk is dit het geval in de polder Den Eng en mogelijk ook langs de noordzijde van de IJssel bij Mastwijk en Achthoven.

4 Enkele restanten van verdedigingswerken die functioneerden als onderdeel van de Oude Hollandsche Waterlinie: De Pleit langs de zuidzijde van de IJsseldijk in Willeskop en de Linie van Linschoten tussen Linschoten en Montfoort.

5 De Montfoortse Vaart, die de verbinding vormde van Montfoort met Woerden. Karakteristieke elementen zijn de kades langs de vaart, de sluis bij Montfoort en de boogbrug in Linschoten.

6 (Voormalige) eendenkooien in Blokland en Willeskop.

7 Kleine begroeiingselementen zoals geriefhoutbosjes en pestbosjes komen in het gebied voor, maar zijn niet geïnventariseerd en derhalve niet op de inventarisatiekaart opgenomen.

8 Voormalige molenplaatsen. Op diverse plaatsen hebben vroeger molens gestaan voor de afwatering van polders. Ten dele zijn deze molenplaatsen nog in het veld (bijvoorbeeld aan de vorm van een perceel) herkenbaar.

9 Omgrachte hofstedes. Restanten van omgrachte oude (laatmiddeleeuwse) bewoningsplaatsen zijn niet geïnventariseerd, maar komen in de gemeente Montfoort vermoedelijk op diverse plaatsen voor (o.a. in de polders Mastwijk en Achthoven).

4 BOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

4.1 VERDEDIGINGSWERKEN, ZAKEN EN GEBOUWEN MET EEN MILITAIR KARAKTER

Montfoort was in het verleden door een stadsmuur c.q. stadswal en gracht omgeven. De stad bezat een drietal poorten: de Willeskopperpoort aan de westzijde, de Heeswijkerpoort aan de oostzijde en de nog bestaande IJsselpoort aan noordzijde. Het verdwenen kasteel en de nog bestaande voorburcht waren in de verdedigingswerken van de stad geïncorporeerd.

Van de grachten zijn delen aan de west- en oostzijde gespaard gebleven. De gracht aan de noordzijde, die door middel van een singel van de IJssel was gescheiden, is waarschijnlijk reeds in de 18de eeuw gedempt. De gracht aan de zuidzijde is in 1931-1932 bij de aanleg van de provinciale weg deels verdwenen. Van de stadsmuur die in 1819 met uitzondering van het deel aan de rivierzijde nog geheel aanwezig was, bleven meerdere delen behouden, hoewel deze in de jaren '30 enigermate zijn gerestaureerd. Aan de oostzijde is in de achtergevels van de bebouwing aan de westzijde van de Achterstraat de muur tot 1,5 à 2 meter hoogte behouden. Op de zuidwesthoek van de stad is als keermuur van de molenbelt een belangrijk muurdeel bewaard gebleven, waaronder een korfboogvormige doorgang. Enkele huizen zijn tegen de stadsmuur gebouwd, waardoor de muur hier op zijn oorspronkelijke hoogte behouden bleef. Verderop functioneert een deel nog als tuinmuur. Een korfboogvormige doorgang gaf vanuit de stad toegang tot het terrein tussen muur en gracht.

De enige bewaard gebleven stadspoort is de IJsselpoort die nu deel uitmaakt van het stadhuis, dat met haar rechterachterzijde tegen het vroeg-15de-eeuwse vierkante poortgebouw is gebouwd. De gelijkvloerse ruimte met rondbogige doorgangen en spaarbogen is nu gedekt door een houten zoldering maar werd oorspronkelijk door een kruisribgewelf overkluisd, waarvan de aanzetten nog aanwezig zijn. Het bovendeel van de poort is, getuige het afwijkende baksteenformaat, van jongere datum. Aan de veldzijde heeft de poort twee brede hoekpilasters en wordt bekroond door een driezijdige tympaan met het wapen van Montfoort.

Minder tot de verbeelding spreken de resten van de verdedigingswerken die aan het eind van de 18de eeuw tussen Montfoort en Linschoten en tussen Montfoort en Oudewater werden aangelegd. Reeds in 1629 heeft het Gewest Holland initiatieven ontplooid om -grotendeels op Hollands gebied- een verdedigingslinie aan te leggen en wel op de lijn Muiden, Vecht, Nieuwersluis, Woerden, Linschoten, Oudewater, Haastrecht en Schoonhoven. Deze linie heeft slechts gedeeltelijk gefunctioneerd. De niet inundeerbare rug van de Engh werd aan het eind van de 18de eeuw als een zwak punt in de verdedingslinie gezien. In 1787 werd een ontwerp gemaakt voor een gebastioneerde linie. Vijf jaar later werd echter, onder voelbare oorlogsdreiging, bij Linschoten volstaan met de aanleg van een linie met een vrijwel rechtlijnig tracé en een zwak profiel. De in 1796 aangestelde Directeur der Hollandse

fortificatiën C.R.Th. Krayenhoff is vrij spoedig begonnen met de verbetering van de Oude Hollandse Waterlinie waarin de vestingen Woerden en Oudewater een belangrijke rol speelden. De Linie van Linschoten werd verbeterd tot een liniewal met drie bastions, elk met een kat en op ieder vleugel een vierkante 'sluitredoute'. De linie is in 1957 sterk aangetast door de aanleg van de weg Woerden-Schoonhoven (Reinaldaweg). De oostelijke redoute is, hoewel door het struikgewas moeilijk herkenbaar, met de gracht vrij redelijk bewaard gebleven. Ook aan de westzijde zijn nog restanten herkenbaar. De zogenaamde 'Linie van de Pleit' die halfweg Montfoort en Oudewater dwars op de Hollandsche IJssel en de beide IJsseldijken (Willeskop en Waarddijk) werd aangelegd, is ten dele bewaard gebleven. Deze linie kwam eveneens in 1796 tot stand. Ten zuiden van de Willeskop liggen de resten van een zogenaamd halfbastion. Bewaard is hiervan gebleven het sterk gereduceerde aardwerk, terwijl de gracht zeer versmald is. Ook aan de andere zijde van de Hollandsche IJssel, ten noorden van de Waarddijk lag een dergelijk bastion maar hiervan is slechts de begrenzing in de kavelstructuur bewaard gebleven, terwijl de in de uiterwaard aangelegde bastion met kat verdwenen is. Deze linie ligt voor het deel ten noorden van de rivier in de gemeente Oudewater (Atlas p. 24-25).

4.2 BRUGGEN, SLUIZEN EN ANDERE WEG- EN WATERBOUWKUNDIGE WERKEN EN DE BIJBEHORENDE HULPMIDDELEN

Montfoort kent een gering aantal bruggen die van cultuurhistorische betekenis moeten worden geacht. Het dorp Linschoten heeft een aantal traditionele bakstenen boogbruggen over de Linschoten en de Linschotervaart. Ze zijn weliswaar in de loop van de tijd hersteld c.q. vernieuwd maar hebben hun oude vorm bewaard. De karakteristieke hoge doorvaart was nodig om de kleipramen doorgang te verlenen, die de rond Montfoort en Linschoten afgevlette klei naar de steenfabrieken in Woerden voerden. Op een aantal plaatsen waren hoge houten bruggen, zgn. kwakels gebouwd. Aan de Noord Linschoterdijk is nog een kwakel bewaard gebleven met een korfboogvormige gietijzerconstructie. Veel geavanceerder van vorm is de draaibare brug over de Hollandsche IJssel die waarschijnlijk uit het eind van de vorige eeuw dateert, maar in de jaren na de Tweede Wereldoorlog werd gemoderniseerd. Deze brug draait horizontaal op een ondersteuningsconstructie in het midden van de Hollandsche IJssel. Aan de dijk in Achthoven ligt een hefbrug over de verbindingskanaal naar een kleiwinningsput. Deze ijzeren hefbrug dateert, evenals de bijbehorende brugwachterswoning, uit het begin van deze eeuw.

In het begin van de jaren dertig is door de Provincie Utrecht de weg van De Meern naar Oudewater aangelegd. Als kunstwerk in deze weg werd in Achthoven een betonnen brug over de Hollandsche IJssel gebouwd naar ontwerp van de Provinciale Waterstaat.

Van groot belang is ook de schutsluis aan het IJsselplein in Montfoort. In 1629 werd begonnen met het graven van de Nieuwe Vaart tussen Linschoten en Montfoort waarmee een verbinding tussen de Hollandsche IJssel en de Oude Rijn (via de Linschoten) werd gerealiseerd. Om de verbinding tussen Hollandsche IJssel en

Nieuwe Vaart mogelijk te maken, werd een schutsluis gebouwd. Deze schutsluis werd, gezien een grote herinneringsteen met wapens en een uitgebreid opschrift,in 1778 vernieuwd.

Voor de ontwatering van de polders werden in de 17de eeuw windwatermolens gebouwd. Deze windmolens maakten in het laatste kwart van de vorige eeuw plaats voor door stoom aangedreven poldergemalen. Deze stoomkracht werd in de loop van de tijd op zijn beurt weer vervangen door elektrische of dieselmotoren. Van deze stoomgemalen zijn nog twee complexen bewaard gebleven. Aan het weidepad in Linschoten staat het aan zijn oorspronkelijk functie onttrokken witgepleisterde gemaal, dat in 1874 werd gesticht door de waterschappen Rapijnen, IJsselveld, Cattenbroek en Haanwijk. Het gebouw in eclectische stijl, werd ontworpen door de civiel-ingenieur P.A. Korevaar. Naast de molen staat de machinistenwoning. Het andere is het aan de provinciale weg in Heeswijk gelegen gemaal, dat het overtollige water van de polder Heeswijk in de Hollandsche IJssel pompte. Dit stoomgemaal werd in 1880 in opdracht van het polderbestuur door de architect J. Paul ontworpen. Naast de nu tot woning verbouwde molen staat de machinistenwoning.

4.3 VOORWERPEN OP VELDEN, PLEINEN EN STRATEN

In Montfoort zijn met uitzondering van hekwerken vrijwel geen objecten uit deze categorie aangetroffen. Het meest imposante hekwerk is het in Lodewijk XIV-stijl uitgevoerde toegangshek van het Huis te Linschoten. Iets eenvoudiger is het hek met hardstenen hekpijlers van de boerderij Liefhoven, eveneens uit de 18de eeuw daterend. De toegang tot het kerkplein van de N.H. Kerk te Linschoten wordt gemarkeerd door twee geblokte bakstenen pilasters bekroond met hardstenen kogels. Tenslotte noemen we de 19de-eeuwse smeedijzeren hekken van de buitenplaats Over-IJssel.

4.4 GEBOUWEN VOOR HET LANDS-, GEWESTELIJK EN GEMEENTELIJK BESTUUR

Het stadhuis vormt met de IJsselpoort één geheel en is gesitueerd aan een klein rechthoekig plein, met de achterzijde naar de IJssel gewend. Het gebouw bestaat uit een 15de-eeuwse deel op een rechthoekige plattegrond van vier traveeën breed en aansluitend jongere zijbeuk van gelijke breedte. Het hoofdgebouw bezit een hoog souterrain, een hoge bel-etage, verdieping en een zolder (sinds de laatste restauratie onder een zadeldak tussen twee getrapgevelde zijmuren). In het naar de Hoogstraat gewende, vier vensterassen brede front bevindt zich de hoofdtoegang, die via een gereconstrueerde bordestrap toegankelijk is.

Het achterdeel van drie assen breed bestaat uit een onderhuis met verdieping en is gedekt door een lessenaardak en wordt door hoekpilasters begrensd. Bij de laatste restauratie is een halve verdieping toegevoegd. Inwendig bestaat het souterain ter plaatse van de hoofdbeuk uit twee evenwijdige, door tongewelven overkluisde ruimten waarvan de kruinen haaks op de Hoogstraat zijn gesitueerd. De verdieping bezit een samengestelde balklaag met muurstijlen en korbeelstellen met gotische sleutelstukken. Het raadhuis is met haar rechterachterzijde tegen het vroeg-15de-eeuwse vierkante poortgebouw gebouwd. Opmerkelijk is de

combinatie van stadspoort en stadhuis. In 1921 heeft men het stadhuis aan de westzijde uitgebreid met een burgemeesterswoning.

In 1919 hebben de gemeenten Linschoten en Snelrewaard de architect J. Dullaart uit Hilversum de opdracht gegeven een raadhuis, gecombineerd met burgemeesterswoning, te ontwerpen. Dit nu aan zijn functie onttrokken gebouw werd in 1920-1921 gebouwd ter plaatse van een 17de-eeuws dubbel dwarshuis, waarin de gemeentediensten reeds in de 19de eeuw waren ondergebracht. Aan het oude huis herinnert nog de theekoepel terzijde van het pand. Voor het bestuur en rechtspraak in de dorpsgerechten maakten de dorpsbesturen gebruik van de zogenaamde rechthuizen, die vaak ook gecombineerd waren met een herberg. Bekend is het rechthuis 'Het Wapen van Linschoten en Snelrewaard', Dorpsstraat 32-34 (MF 75). Het vrijstaande dwarshuis sluit de zuidelijke wand van een pleintje bij de brug over de Lange Linschoten af. Het bestaat uit een gelagkamer links en een opkamer boven een kelder rechts. Deze opkamer is van buiten toegankelijk via een bakstenen trap en kan derhalve als vergaderkamer hebben gefunctioneerd. Het gebouw heeft een 18de-eeuws karakter, maar dateert in opzet al uit 1585. In haar huidige gedaante wordt ze in opstand op een kaart in het vroeg-17de-eeuwse kaartboek van het Utrechtse Oud-Munsterkapittel weergegeven.

Het binnen Montfoort gelegen pand Lieve Vrouwegracht 16 wordt in de volksmond wel aangeduid met de benaming 'Rechthuis van Willeskop'. Maar gezien het feit dat het tegenwoordige pand uit de tweede helft van de vorige eeuw dateert, kan het pand niet als zodanig hebben gefunctioneerd.

4.5 KERKELIJKE GEBOUWEN EN BIJZONDERE ONDERDELEN DAARVAN, ALSMEDE WONINGEN VOOR KERKELIJKE FUNCTIONARSSEN

De parochie Montfoort wordt in 1282 genoemd als 'ecclesia de Heeswijc sive Montforde': en moet derhalve reeds over een kerk hebben beschikt. De tegenwoordige Sint Janskerk van Montfoort die uit het eind van de 15de eeuw dateert, is een bakstenen kruiskerk met pseudobasilicaal schip. De zijbeuken zetten zich voort langs het koor en zijn recht gesloten. De noorderzijbeuk zet zich voort in de sacristie. Aan de zuidzijde van de kerk bevindt zich een kapel van twee bouwlagen waarvan de onderste als H. Grafkapel heeft gediend. De gedeeltelijk ingebouwde toren bestaat uit vier geledingen en is gedekt door een spits, die sinds 1877 een achtkantige geleding met open lantaarn vervangt. Aan de zuidkant van de toren bevindt zich een achtkantig, door een spits gedekt en in gele ijsselsteen uitgevoerd, traptorentje dat na de brand van 1629 werd gebouwd. De toren bezit een westingang met daarboven een gotisch venster gevat in één nis. De drie bovenste geledingen zijn gedeeld door ieder drie blindnissen waarvan de middelste van de tweede en derde gelding zijn geopend. Het schip bezit tweemaal versneden steunberen, terwijl de steunberen van het koor voorzien zijn van smalle spitsboognisjes. De kerk is in drie schepen verdeeld, die van elkaar zijn gescheiden door zuilen met hoge achtzijdige basementen en Brabantse bladkapitelen.

Schip, transept en koor zijn voorzien van houten tongewelven en de zijbeuken van een half tongewelf. Het torenportaal is voorzien van een kruisribgwelf. De sacristie en de kapel zijn eveneens in steen overwelfd.

De kerk is omstreeks 1500 volgens één, zeer regelmatig plan, maar niet in één periode tot stand gekomen. De kapel die volgens de bronnen diende als H. Grafkapel, dateert uit de 16de eeuw en is jonger dan de kerk. De kap en het houten tongewelf dateren van kort na 1629, toen ook het traptorentje en waarschijnlijk ook de bovenste geleding van de toren tot stand zijn gekomen.

Op het geheel ingebouwde kerkplein staat de eenbeukige N.H. kerk van Linschoten met versmald driezijdig gesloten koor en westzijde een toren met aan weerszijden een uitbouw. De zware bakstenen toren was tot 1877 voorzien van drie geledingen. Schip en koor zijn voorzien van houten tongewelven met trekbalken, van elkaar gescheiden door een triomfboog. De kerk dateert in hoofdzaak uit het eind van de 15de eeuw, toen de kerk van Linschoten in 1482 als gevolg van de Hoekse en Kabeljauwse Twisten in vlammen opging. De toren is getuige de spaarvelden met boogfries aan de tweede geleding van oudere datum, maar toch niet veel ouder dan 1400. De muur tussen toren en schip is, getuige de aanwezigheid van een dichtgezet Romaans venster, van nog oudere datum. Tot de restauratie van 1975 was de kerk gepleisterd. De zuidgevel is bij deze gelegenheid geheel vernieuwd.

De in de noordwestelijke hoek van stad Montfoort gelegen R.K. St. Janskerk is in 1923 gebouwd door de architect Wolter te Riele en vervangt een uit 1859 daterende driebeukige kerk. Terwijl haar voorganger met het koor naar het westen was gericht, is de huidige kerk overeenkomstig de liturgische voorschriften met het koor naar het oosten gesitueerd, waardoor de ingang niet aan de stadszijde maar aan de grachtzijde ligt. De kerk is een drieschepige bakstenen hallenkerk met een ondiep transept, die door de situering op de kavel een ondiep koor heeft gekregen. Het middenschip is door een zadeldak gedekt en bezit een bakstenen topgevel. De drie traveeën lange zijschepen zijn door schilddaken gedekt. Het smalle transept is ter plaatse van het schip hoger opgetrokken en wordt bekroond door een achtzijdige bakstenen vieringtoren. De kerk bezit een ondiep koor met 5/8 sluiting. Aan het zuidoostzijde bevindt zich een nevenruimte van één bouwlaag onder zadeldak en voorzien van een veelhoekig hoektorentje.

In 1544 stichtte de Johanniter Orde in Montfoort een commanderie. Het aan de Hofstraat gelegen complex bestaat uit kapel (MF 112A) met aan de rechterzijde een zuilengalerij. De bakstenen eenbeukige kapel van vier traveeën met 3/8 koorsluiting onder zadeldak met de rechterzijgevel is in de rooilijn van de Peperstraat gesitueerd, waarbij de lisenen gedragen worden door consoles, die zich in de waterlijst voortzetten. De in hoofdzaak nog laatgotische kapel heeft in de straatgevel een geprofileerde ingang met een zeer vlakke Tudor-boog waarboven een groot gotisch venster. Deze ingang wordt geflankeerd door renaissance blindnissen met frontons op consoles. Ook de ingang bezit een een renaissance fronton op consoles De sierlijk overwelfde zuilengalerij van vier

traveeën langs een binnenplaats is toegankelijk via een geprofileerde getoogde inrijpoort, waarboven een hoofdgestel met een memorietafel met fronton en vleugelstukken. De zuilengalerij, waarvan de drie linkse traveeën door kruisribgewelven zijn overkluisd, vormde de verbinding tussen de kapel en het in de jaren '60 verdwenen commandeurshuis. De zuilengalerij is vrij evenwichtig van opzet te noemen. De schachten van de zuilen zijn voorzien van renaissance-motieven en geornamenteerde kapitelen. De pilasters aan de beëindiging van de arcade zijn voorzien van versieringen, die enige overeenkomst hebben met beeldhouwwerk uit het begin van de jaren veertig, zoals het grafmonument van Brederode te Vianen toegeschreven aan Colijn de Nole. Temminck Groll opperde de mogelijkheid dat de Commanderie een vroeg werk is van de Utrechtse stadsbouwmeester Willem van Noort (Temminck Groll, 1976, p. 15-25).

Van woningen van kerkelijke functionarissen zijn een viertal panden opgenomen, drie in Montfoort en één in Linschoten. De oudste is het pand Hofstraat 10, dat nu de naam Kloosterhof draagt. Dit blokvormige herenhuis, dat deel uitmaakt van het klooster, bejaarden- en verpleeghuis, was de pastorie van de op het achterterrein gelegen kerk, die een voortzetting was van de voormalige schuilkerk. Het blokvormige gebouw van twee bouwlagen onder een afgesneden schilddak heeft een symmetrisch, vijfassig front is in 1806 gebouwd (Schaik 1979, 106). Dit gebouw heeft tot 1889 als pastorie gefungeerd en is vervolgens als klooster ingericht. In dat jaar werd naast de dertig jaar eerder gebouwde R.K. kerk de tegenwoordige pastorie gebouwd. Het is een fors eclectische gebouw van zes assen breed en twee bouwlagen. De toepassing van neo-gotische kenmerken als spitsboogvenster en boogfries is vrij gebruikelijk bij de bouw van pastoriën en in het laatste kwart van de vorige eeuw.

Veel ingetogener uitgevoerd is de pastorie van de N.H. Kerk aan de Hofstraat, achter het koor van de Grote Kerk. Het is een door een tuin van de straat gescheiden. Getuige een gevelsteen moet het gebouw in 1895/96 zijn gebouwd in opdracht van de kerkvooogden van de Ned. Herv. Gemeente. De functie van een oudere 'eerste steen' uit 1870 in hetzelfde pand is onduidelijk.

De N.H. pastorie aan de Dorpsstraat te Linschoten (MF 60) werd waarschijnlijk in 1924 gebouwd en vervangt een ouder gebouw. Het blokvormige pand dat zich evenals de N.H. pastorie in Montfoort van de omringende bebouwing onderscheidt door de terugplaatsing ten opzichte van de rooilijn, moet ontworpen zijn door de G. Ribbius Pelentier, de eigenaar van Huis te Linschoten. De grote tuin achter het huis wordt van het kerkhof gescheiden door een slangemuur, die gebruikt werd voor de abrikozenteelt. Deze slangemuur zou uit de 18de eeuw kunnen dateren.

4.6 UITVAARTCENTRA EN BEGRAAFPLAATSEN

Oorspronkelijk heeft men in en rond de kerken begraven, maar sinds 1829 is dit verboden en diende men buiten de bebouwde kom begraafplaatsen aan te leggen. In Montfoort legde men in 1852 twee naast elkaar gelegen begraafplaatsen buiten de Willeskopper-

poort (nu Julianalaan) aan. Het linker-, nog bestaande gedeelte is in gebruik als Algemene Begraafplaats en tevens bij de Ned. Herv. Gemeente in gebruik. Het bezit een centrale as met aan het eind een eenvoudig lijkenhuisje onder een tentdak (MF 142). Het rechterdeel was in gebruik bij de Rooms-Katholieke gemeente en werd bij de aanleg van de nieuwe begraafplaats in de jaren '30 aan de andere zijde van de stad, opgeheven.

De begraafplaats van Linschoten werd in 1873 aan de Nieuweweg aangelegd. Het opgehoogde, rechthoekige terrein is door een sloot omgeven. De begraafplaats wordt afgesloten door een ijzeren spijlenhek met 'Memento Mori'-motieven. In het midden van de begraafplaats staat een classicistisch lijkenhuisje, ontworpen door Gerrit de Goederen (Van Schaik 1978, 17).

4.7 HANDELS- EN KANTOORGEBOUWEN EN GEBOUWEN VOOR TRANSPORT EN OPSLAG

De stad Montfoort onderhield verschillende beurtveerverbindingen met andere steden. Een herinnering hieraan is het veerhuis aan de IJsselkade. Langs de Hollandsche IJssel staan nog een aantal kleinere pakhuizen.

4.8 GEBOUWEN VOOR LIEFDADIGHEID, GEZONDSHEIDSZORG, WETENSCHAP EN CULTUUR

Van de schoolgebouwen is een gering aantal bewaard gebleven. De oudste vindt men aan het Korte Kerkstraat te Montfoort. Het langgerekte gepleisterde gebouw uit 1823 bezit aan de rechterzijde een kapelachtige aanbouw waarvan de functie niet duidelijk is. Jonger is de school naast de kerk van Linschoten, die nu als kerkelijk centrum dienst doet. Deze school is een rechthoekig gebouw in classicistische stijl en is omstreeks 1870 gebouwd. In hetzelfde dorp ligt aan de Liefhovendijk de Openbare School. Dit schoolgebouw, dat gecombineerd is met de hoofdonderwijzerswoning, is getuige de eerste steen in 1913 gebouwd.

De architect Herman Kroes bouwde in 1924 aan de Achterdijk (MF 2) in opdracht van het de R.K. Kerkbestuur in Montfoort een voor het Aartsbisdom gebruikelijk type schoolgebouw. Het is een gebouw met U-vormige plattegrond in een donkere klinker met een ver overstekend schilddak.

Enige jaren eerder bouwde de architect B. van Rinsum uit Wilnis aan de andere zijde van het stadje, aan de Mannenhuisstraat een 'School met de Bijbel'. Deze eenlaags-school, die zich ook langs de Vrouwenhuisstraat uitstrekt, heeft Amsterdamse School-kenmerken zoals expressieve baksteendetails en een pannen schilddak, bekroond met dakruiter. Tenslotte bouwde de ABTB in 1938/39 aan de Doeldijk voor het vervolgonderwijs een landbouwschool (MF 45) met directeurswoning (MF 45A) naar het ontwerp van de gemeentearchitect Verstegen. Het is een gebouw bestaande uit twee bouwlichamen van een bouwlaag onder steile schilddaken dat zijn accent vooral heeft verkregen door de ingangspartij.

4.9 GEBOUWEN VOOR SPORT EN RECREATIE, VERENIGING, VERGADERING EN HORECA

Gebouwen voor sport en recreatie zijn behalve de hierna genoemde kaatsbaan niet van belang geweest. Het gebouw Heiliglevenstraat 2-4 dat hierna onder de woonhuizen wordt behandeld, heeft deze eeuw dienst gedaan als R.K. Verenigingsgebouw 'St. Joseph', waarbij het gebouw werd in 1925 aan de achterzijde uitgebreid met een biosscoopzaal.

Van de herbergen nomen we het dwarshuisachtige pand van twee bouwlagen, 'De Gouden Leeuw' (MF 124). Iets verderop in de Hoogstraat staat een hoog blokvormige gebouw (MF 122) dat mogelijk reeds in de 18de eeuw als herberg diende. Deze beide gebouwen zijn zeer traditioneel van karakter. Modern kan men het hotel 'De Zwaan' aan de Lieve Vrouwegracht met zijn platte daken. Het in baksteen, met gebruikmaking van gewapend beton voor de horizontale constructies, opgetrokken pand is in 1925 ontworpen door de architect Wentinck.

Voor recreatieve doeleinden is ook de theekoepel in de tuin van het voormalige gemeentehuis van Linschoten aan de Raadhuisstraat 18 gebouwd. De koepel behoorde bij het 17de-eeuwse pand, dat in 1922 moest plaatsmaken voor de nieuwbouw van het gemeentehuis. Vanuit de vijfzijdige en door een gebogen leiendak gedekte theekoepel had men een uitzicht over de Linschoten.

4.10 KASTELEN, LANDHUIZEN, BUITENPLAATSEN, HISTORISCHE PARKEN EN TUINEN EN DE DAARBIJ BEHORENDE BIJGEBOUWEN EN OBJECTEN

Rond 1170 stichtte de Utrechtse bisschop Godfried van Rhenen een viertal burchten waartoe ook het kasteel Montfoort behoorde. Deze ronde, zogenaamde 'Ringmantelburg' is in de loop van de Middeleeuwen vernieuwd en uitgebreid. In 1672 is de burcht door de Fransen verwoest en vervolgens geheel gesloopt. De vorm van het kasteelterrein is nog herkenbaar. Aan de noordzijde lag de halve-maanvormige voorburcht, waarvan een deel van de gracht en de hoefijzervormige bebouwing rond het vroegere voorplein bewaard is gebleven. De toegangsdam naar de voorburcht, die een vroegere ophaalbrug vervangt, wordt gedekt door een poortgebouw van twee bouwlagen met twee naarvorengeschoven halfronde torens. Het poortgebouw bestaat uit voornamelijk 15de-eeuws metselwerk, waarbij het bovendeel van jonger metselwerk in een kleiner steenformaat is uitgevoerd. Een tekening van Jan de Beijer uit 1749 geeft hiervoor een verklaring: de poort bevond zich in een zeer ruïneuze toestand en de daken ontbraken. In de gevelveld boven de doorgang bevinden zich ontlastingbogen, die herinneren aan de sleuven voor de ophaalconstructie van de brug. Boven de doorgang ziet men de contouren van een dichtgezette beeldnis, zoals die in het begin van de 16de eeuw wel vaker werd toegepast boven ingangspoorten. In de hoefijzervormige poortvleugels bevinden zich lage kelders, die overkluisd zijn door tongewelven overgaande in kruisgewelven. De poortdoorgang is aan de pleinzijde overkluisd door een tongewelf op natuurstenen consoles.

Aan het eind van de jaren '30 van de 17de eeuw heeft de Utrechtse patricier Johan Strick van Linschoten ten westen van het dorp Linschoten het Huis te Linschoten gebouwd. Het omgrachte kasteelachtige landhuis bezit twee bouwlagen boven een souterrain en is gedekt door een omgaand schilddak met aan de voorzijde twee naar vorenspringende vierkante hoektorens, die zich halverwege achtkantig voorzetten. Door een verbouwing omstreeks 1720, waarbij het voorste deel -dat aanvankelijk niet van een verdieping was voorzien- werd verhoogd, spreken de torens sindsdien hun taal niet meer zo sterk. Bij deze verbouwing kreeg het huis ook haar tegenwoordige Lodewijk XIV-ingangspartij met balkon. Bij een restauratie in het begin van deze eeuw is de oorspronkelijke vensterindeling gereconstrueerd.

De oorspronkelijke plattegrondsindeling die grotendeels behouden bleef, wordt sterk bepaald door de aanwezigheid van de zware muur die oorspronkelijk de scheiding tussen het hoge achterdeel en het lage voordeel vormde. Het voorste deel is in drieën gedeeld met in het midden de hal of 'voorhuis'. In het achterste deel dat uit drie vertrekken en een portaal met spiltrap bestaat, is geheel rechts de zogenaamde 'grote zaal' gesitueerd. De indeling moet getuige de situering van de trap en de grote marmeren schouw van de grote zaal oorspronkelijk zijn. Voor het huis lag het oorspronkelijk omgrachte voorplein, links en rechts geflankeerd door langgerekte bouwhuizen, waarvan het rechter (MF 204B) nog origineel is en het linkerbouwhuis in 1960 van de grond af geheel nieuw is opgetrokken. Hierbij bleef de hoofdvorm en de indeling van de pleingevel bewaard. Het rechterbouwhuis (MF 204B) is een langgerekt eenbeukig gebouw onder zadeldak tussen puntgevels met nokschoorstenen. Het pand bezit een symmetrische gevelindeling met in het midden dubbele schuurdeuren met links en rechts getoogde ingangen geflankeerd door kruiskozijnen. Dit bouwhuis zal waarschijnlijk nog uit de 17de eeuw dateren.

Voor het rechterbouwhuis staat een vierkante, in 1952 vrij sterk gerestaureerde bakstenen duiventoren (MF 204C) van twee bouwlagen met hoge borstwering met een tentdak, voorzien van duivenkast en vlieggaten op verdieping. Huis en voorplein zijn toegankelijk via een brede oprijlaan die door middel van een monumentaal hek (MF 204F) van de weg langs de Noord Linschoterdijk wordt gescheiden. Dit toegangshek bestaat uit een ijzeren spijlenhek tussen vier bakstenen hekpijlers met zijvleugels. De bakstenen hekpijlers zijn voorzien van hardstenen basementen en met hardstenen siervazen bekroond. Het geheel dateert uit het begin van de 18de eeuw.

Het Huis te Linschoten is gelegen in een door J.D. Zocher jr. in 1834 gewijzigd landschapspark (MF 204E) dat door een buitengracht is omgeven.De tuinaanleg bestaat uit een serpentinevormige vijver, die zich over het terrein slingert en zich even westelijk van het huis versmalt. Ze is ontstaan door het vergraven van de rechthoekige gracht die huis en bouwhuizen omgaf, alsmede uit een tweetal ronde vijvers. De beide oevers van de serpentinevormige vijver worden hier verbonden door een gietijzeren lichtgebogen klapbrug zonder leuningen.

In het zuidoostelijke deel van het park bevindt zich in een kunstmatige heuvel een ijskelder met een ijsruimte door een

bakstenen koepelgewelf overdekt. De vulopening bevindt zich bovenin terwijl de ingang aan de oostzijde is gesitueerd, waarvan aan de noordkant een quatrische aanbouw aansluit (Lit. Reinink/Vermeulen 1981, 230-231).

Aan de noordzijde, aan de overzijde van de buitengracht, in de as van het huis vindt men een zogenaamd 'grand canal', bestaande uit een lang vrij smal water eindigend in een ronde kom. Dit water dateert in ieder geval van vóór 1779.

Aan de Hofdijk ligt in een ruime, landschappelijk aangelegde tuin met een gebogen toegangslaan de blokvormige buitenhuis 'Over Yssel' van twee bouwlagen onder mansardedak (MF 110). Het bezit een met imitatiehoekblokken voorziene middenrisaliet, waarin de ingang met daarboven een balkon, met naar buitenslaande balkondeuren. Het middenrisaliet wordt bekroond met dakkapel voorzien van vleugelstukken en kuifstuk. Het park wordt van de Hofdijk gescheiden door landschappelijk vergraven sloten. Deze kleine buitenplaats werd in 1880 aangelegd door steen- en lakfabrikant Van Frankhuizen. Aan de overzijde van de Hofdijk lag de lakfabriek van Van Frankenhuizen.

4.11 WONINGEN EN WONINGBOUWCOMPLEXEN

De als woonhuizen gebouwde panden bevinden zich voornamelijk in de binnenstad van Montfoort en in de dorpskern van Linschoten, terwijl ook langs de uitvalswegen woonbebouwing voorkomt. Een gedeelte van de bebouwing aan de Schoolstraat, Mannenhuisstraat en Keizerstraat is agrarisch van karakter: deze zullen onder het hoofdstuk Boerderijen worden behandeld. De woonhuizen aan de Hoogstraat, Plaats, Keizerstraat en Heiliglevenstraat hebben voor het grootste deel op de begane grond een winkelfunctie. Deze situatie is historisch gegroeid: de verschillende ambachtslieden die rond 1832, en ongetwijfeld ook vroeger, hier hun werkplaats hadden, zullen hun produkten in het voorhuis hebben verkocht. De kadastrale kaarten vanaf 1830 geven aan dat de niet-agrarische bebouwing buiten de grachten van Montfoort en buiten de kern van Linschoten voornamelijk uit het einde van de 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw dateert.

Het noordelijke deel van de binnenstad van Montfoort kent een vrij dichte bebouwing. De meeste oudere panden zijn met de nok haaks op de straat gesitueerd. De bebouwing draagt deels door bepleistering ogenschijnlijk een 19de-eeuws karakter, maar verschillende details duiden erop dat een aantal panden een hogere ouderdom bezit.

Het woonhuis manifesteert zich als onderdeel van een gevelwand door middel van zijn voorgevel. Van wezenlijk belang zijn echter ook bouwmassa, verdiepingshoogte, plattegrond en constructie. Er is voor gekozen de objecten typologisch naar bouwmassa in te delen. De panden in een gevelwand zijn te verdelen in diepe huizen met de nokrichting haaks op de straatwand, zowel één- als tweebeukig, dwarse huizen met de nok evenwijdig aan de straatwand, eveneens één- en tweebeukig, vierkante huizen en huizen met een T- en een L-vormige plattegrond. Verder onderscheiden we éénlaags- en meerlaagspanden.

Het dwarse huis van één bouwlaag
Dwarse huizen van één bouwlaag komen we vooral in de Dorpsstraat van Linschoten tegen. Ze zijn veelal klein en hebben vaak dienst gedaan als woningen van ambachtslieden, waarbij vaak het woongedeelte en het bedrijfsgedeelte onder een kap waren gebracht. Er zijn zowel smalle als brede panden aan te wijzen. De panden Dorpsstraat 31, 33, 35, 37-39 bezitten meerdere traveëen, veelal met een onregelmatige gevelindeling.

Het dwarse huis van twee bouwlagen
Dwarse huizen met twee bouwlagen komen zowel in Montfoort als in Linschoten voor. Aan de Hoogstraat en Heiliglevenstraat staan een aantal grote panden van twee bouwlagen die voor een deel uit de middeleeuwen dateren.

Bouwhistorisch onderzocht is het pand Hoogstraat 6. Dit vijfassige pand is tweebeukig waarbij de voorste beuk gedekt is door een zadeldak tussen baksteen topgevels met vorstschoorstenen. Het achterste deel dat slechts een bouwlaag bezit, is gedekt door een lessenaarsdak. Het pand bezit halfverzonken kelders die met kruisgewelven en tongewelven zijn overkluisd. Het linker- en rechterdeel hebben afwijkende vloerniveau's. De bel-etage bezit samengestelde balklagen met gotische sleutelstukken. In de 17de eeuw is het pand van een verdieping voorzien die overdekt is door een enkelvoudige balklaag. Kelders en bel-etage moeten uit de 14de of 15de eeuw dateren. Het pand Heiliglevenstraat 2 is een dwarshuis van twee bouwlagen onder zadeldak tussen bakstenen topgevels. Het rechterdeel is hier onderkelderd. We hebben hier te maken met waarschijnlijk een 17de-eeuws pand. Het pand Hoogstraat 53-55 (MF 127), maakt op het eerste gezicht een 19de-eeuwse indruk. Inwendig vindt men echter op de begane grond een samengestelde balklaag met muurstijlen en sleutelstuk met peerkraalmotief, die wijst op een datering in het eerste kwart van de 16de eeuw. Het huis heeft van 1721 tot 1831 als onderbouw van een windmolen gediend. Interessante dwarshuizen in Linschoten zijn Dorpsstraat 32-34 en Dorpsstraat 36-38. Het laatste pand is behandeld bij de horeca-gebouwen maar hoort met het pand aan de overzijde tot een ensemble. Het pand 32-34 telt echter twee bouwlagen, waarvan nr. 34 is voorzien van een halfverzonken kelder die vanaf de kade aan de Linschoten toegankelijk is. In de huidige vorm dateert dit pand waarschijnlijk uit het laatst van de 16de eeuw.

In serie gebouwde huizen met één of meer bouwlagen
Tot deze groep behoort het interessante complex Dorpsstraat 4-10 in Linschoten. Het rechterdeel bezit twee bouwlagen op een vrij ondiepe plattegrond. Dit pand is tegelijk gebouwd met het rechterdeel van het blokvormige dubbele herenhuis Dorpsstraat 8-10. Een gevelsteen geeft aan dat dit in 1821 heeft plaats gevonden. Het linkerdeel van het herenhuisgedeelte is iets jonger. Een jonger voorbeeld van een dergelijk blok huizen is Lange Kerkstraat 6-12 dat in 1907 in opdracht van de weduwe Van Vreeswijk-Bouman werd gebouwd. Tot deze groep behoren eigenlijk ook de arbeiderswoningen, die hierna apart zullen worden behandeld.

Het dwarse tweebeukige huis
Voorbeelden van huizen met twee evenwijdige dwarsgeplaatste vleugels van twee bouwlagen zijn in Montfoort niet aangetroffen. Een 18de-eeuws voorbeeld stond tot 1921 ter plaatse van het tegenwoordige gemeentehuis van Linschoten.

Het dwarshuis en haaksgeplaatste achterbouw
Dit zijn huizen met een veelal evenhoge, haakse aanbouw aan de achterzijde, waardoor de plattegrond dieper dan breed is, en de balklaag aan de achterzijde een kwartslag is gedraaid. Een voorbeeld hiervan is Dorpsstraat 41 dat waarschijnlijk uit de 18de eeuw dateert.

Het diepe huis
Bij dit type staat de nok van de kap loodrecht op de voorgevel en de rechthoekige plattegrond van het huis is vrij diep. De balklaag ligt doorgaans evenwijdig aan de voorgevel. In Montfoort komen een aantal smalle diepe huizen met topgevels van twee bouwlagen voor: Hoogstraat 28 en 52. Hiertoe behoort ook het pand Hoogstraat 30 dat weliswaar op de Rijkslijst voorkomt, maar zodanig verbouwd is, dat in de inventarisatie niet meer is opgenomen. Ze dateren allen uit de 18de eeuw. Interessant, maar helaas zeer aangetast in het pand Hoogstraat 31, dat een geveltop bezit met in baksteen uitgevoerde renaissance-details. Voor de detaillering hebben ongetwijfeld de decoratieve elementen van de Commanderie als voorbeeld gediend. Het pand zal uit de tweede helft van de 16de eeuw dateren. Iets jonger is het driebeukige diepe huis met wolfsdak, Hoogstraat 7. In de gecementeerde gevel zijn enkele maniëristische geveldetails vrijgelegd zoals een korfboogvormige ontlastingsboog en een gevelsteen met rolwerk met afbeelding van een kookpot.

Ook aan de Dorpsstraat in Linschoten vinden een aantal diepe huizen. Opmerkelijk is dat ze paargewijs voorkomen, zoals Dorpsstraat 27 en 29 en Dorpsstraat 14 en 16. Deze panden hebben slechts een bouwlaag, terwijl de laatsten aan de zijde van de Linschoten zijn voorzien van een onderhuis.

Arbeiderswoningen
Recent onderzoek heeft uitgewezen dat Montfoort een groot aantal zogenaamde 'eenkamerwoningen' heeft geteld (Noordam 1990, 64-79). Dit waren lage, een vertrek diepe huizen met een zolder onder zadel- en mansardedaken. Ze zijn met uitzondering van het pand Lange Kerkstraat 2 allemaal verdwenen. Door industriëlen werden voor de huisvesting van arbeiders vaak rijen woningen gebouwd. Een voorbeeld hiervan is de door een steenfabrikant gebouwde reeks arbeiderswoningen Willeskop 98-112. De woningen zijn twee vensters breed en hebben opmerkelijk genoeg geen voordeur. Ze zullen aan het eind van de 19de eeuw zijn gebouwd. Tot een iets modernere en ruimere versie behoren de twee blokken aan de Mastwijkerdijk 16-22, die waarschijnlijk ook door een steenfabrikant zijn gebouwd. De carosseriebouwer Van Rooijen bouwde in 1911 aan de rand van zijn fabrieksterrein aan de Verlengde Hoogstraat een reeks arbeiderswoningen (9-21). Hij combineerde deze met een kantoor en schaftlokaal van twee bouwlagen. Dit kantoor stond naast de ingang tot het fabrieksterrein.

Het eerste voorbeeld van sociale woningbouw is het complex 'Het Keizerrijk' aan het Wilhelminaplein en de Burggraaf Zwederlaan. Dit complex dat in 1924 in opdracht van de woningbouwvereniging 'De Verwachting' werd gebouwd, is voor het belangrijkste deel gegroepeerd rond een vierkant plein. De woningen zijn rug-aan-rug geplaatst en bezitten een zolderverdieping onder een mansdardedak.

Villa's

Montfoort telt nog een aantal villa's. Genoemd is reeds de villa op de buitenplaats Over-Yssel aan de Hofdijk. Deze blokvormige classicistische villa is gebouwd voor een steenfabrikant, evenals de villa 'Nazorg' Heeswijk 92, de villa 'De Vlijt', Willeskop 9 de villa Julianalaan 25 en de villa van de steenfabrikant Wiecherink, Willeskop 64 uit 1938. De laatste is een goed voorbeeld van villabouw rond de tweede wereldoorlog. Een kleine eenlaagsvilla in 'koloniale stijl' is rond 1875 gebouwd aan de Doeldijk. Opmerkelijk is de gietijzeren veranda die aangeeft dat een villa 'het buiten vertoeven' tot doel had.

4.12 BOERDERIJEN

Boerderijen zijn bijzondere gebouwtypen omdat ze zowel woon-, stal- en tasfunctie onder een dak verenigen. Op het erf stonden functioneel gegroepeerd, verschillende bijgebouwen als kapbergen, varkenshokken, wagenbergingen, zomerhuizen en boenstoepen of boenhokken, deze laatste bij de veeteelt bedrijven. Uit de grootte, materiaalgebruik, plattegrondindeling, situering van vensters en deuren en de detaillering is de geschiedenis van de gekozen bedrijfsvoering en de behoefte aan representativiteit van de gebruikers te herleiden.

De boerderijen zijn in het algemeen panden met een skelet van ankerbalkgebinten en veelal driebeukig van opzet. In deze driebeukige ruimte is de middenbreuk als deel in gebruik, de middendeel of de middenlangdeel. De zolder kan dienst doen als opslag van het hooi voor. In tegenstelling tot ontwikkeling in Oost-Nederland moet er reeds vroeg door middel van een brandmuur een scheiding tussen woon- en bedrijfsgedeelte zijn aangebracht. In de hoofdbeuk vond het wonen plaats, terwijl de nevenruimten met een lagere verdiepingshoogte gebruikt werden als ruimten voor slapen, berging en een deel van de werkzaamheden.

Boerderijen met woon- en bedrijfsgedeelte onder een doorlopend dak op rechthoekige plattegrond duidt men aan als langhuisboerderij of middenlangsdeelboerderij. Dit deel bevindt zich in de hoofdbeuk hetgeen aan de buitenzijde zichtbaar is door de plaatsing van grote schuurdeuren. Het vee werd op zogenaamde 'Hollandse wijze' (met de koppen naar de deel gericht) aangebonden, waardoor de voergoten aan weerszijden van de deel zijn gesitueerd. Het merendeel van de boerderijen in de gemeente Montfoort behoort tot dit zogenaamde 'voerdeeltype'.

Voor het bergen van zuivelprodukten als melk en kaas had men behoefte aan koele kelders, die vanwege de hoge grondwaterstand slechts gedeeltelijk konden worden verzonken. Soms werden ze door gewelven overkluisd. De ruimte hierboven noemt men de opkamer. Om

deze ruimten een functionele verdiepingshoogte te geven lichtte men ter plaatse het dak op of voorzag dit gedeelte van een eigen kap die haaks op die van het hoofdgebouw stond. Dit type duidt men aan met krukhuisboerderij. Behoefte aan meer wooncomfort had ten gevolge dat men in het woongedeelte de ruimten in de zijbeuken vergrootte tot kamers met redelijke verdiepingshoogte waardoor de zijmuur of -muren verhoogd en naar buiten werden geplaatst. Zo ontstond een hallehuis met L- of T-vormige plattegrond. De eerste duidt men ook wel aan met de term krukhuis, de tweede ook wel met de term dwarshuis. De nok van het woongedeelte komt hierdoor haaks op de nok van het bedrijfsgedeelte te staan. Sinds de 18de eeuw zorgde de behoefte aan zaadopslag ervoor dat men een mezzonino-verdieping aanbracht waardoor zaadzolders ontstonden en de nok van het woongedeelte boven die van het bedrijfsgedeelte uitrees.

Bijzonder in het woongedeelte werd de houten gebintconstructie door dragende muren met de daarop rustende (enkelvoudige) balklaag. Bij de indeling van het woongedeelte van de dwarshuisboerderij ging zich steeds meer de stedelijke bouwkunst volgen.

De boerderijen in de gemeente Montfoort behoren tot het langhuis- en dwarshuistype. Krukhuisboerderijen komen in de gemeente Montfoort niet voor. Een aparte categorie zijn de stadsboerderijen. Ze zijn de herinnering aan het agrarisch karakter van kleine provinciestadjes zoals Montfoort. Aan de Mannenhuisstraat vindt men een gepleisterde driebeukige langhuisboerderij uit de 19de eeuw. Aan de Schoolstraat vindt men een dwarshuisboerderij. Het voorhuis aan de Schoolstraat heeft twee bouwlagen met een plat dak en draagt bepaald geen agrarisch karakter. Het werd in 1913 in opdracht van 'N.V. Landbouwvereniging Eendracht' gebouwd voor een achterhuis uit 1887. Ook de panden Keizerstraat 26 en 28 zijn vroegere dwarshuisboerderijen.

De boerderijen buiten de stad zijn veelal langs de dijken aan de kop van kavels gesitueerd, met aan de wegzijde het woongedeelte en aan de achterzijde het bedrijfsgedeelte. Het meredeel behoort tot de langhuisboerderijen. Waarschijnlijk is de oudste boerderij de Louisehoeve aan de Haardijk op het landgoed Linschoten. Deze boerderij is in de loop van de tijd regelmatig gemoderniseerd maar bezit nog een deurkalf dat gedateerd is: 1602. Uit dezelfde tijd dateerde een boerderij aan de provinciale weg in Willeskop, die enkele decennia geleden is gesloopt. De meeste langhuisboerderijen in Blokland en Willeskop dateren uit het eind van de vorige of het begin van deze eeuw. Mooie voorbeelden zijn de boerderijen Noord Linschoterdijk 2, 6 en 26 die in het midden van de vorige eeuw door de eigenaar van het landgoed Linschoten zijn gebouwd.

Dwarshuisboerderijen zijn in Montfoort waarschijnlijk pas in de loop van de 17de eeuw ontstaan. De oudste is waarschijnlijk de boerderij Heulestein, Reinaldaweg 81. Het voorhuis is in 1659 gebouwd maar in de 19de eeuw vernieuwd. Het achterhuis is gedateerd 1771. Tot de oudste boerderijen behoort ook de dwarshuisboerderij 'Bouwlust' (MF 100) in Heeswijk, waarvan het voorhuis een kern en zijmuur uit de eerste helft van de 17de eeuw bezit. Ook de boerderij Achthoven-Oost 5 (MF 5) dateert vermoedelijk uit de 17de eeuw.

Bijzonder monumentale exemplaren zijn de boerderijen Reinaldaweg 55 en Korte Linschoten Oostzijde 18, die in 1850 en 1851 door leden van de familie Spruijt zijn gebouwd. Gezien opzet en detaillering zijn ze vrijwel zeker door dezelfde aannemer ontworpen en gebouwd.

Jongere dwarshuisboerderijen uit de 19de eeuw vinden we aan de provinciale weg in Willeskop en in Blokland. Voorbeelden zijn Blokland 42-44, 64-66, 106; Blindeweg 5 en 6; Cattenbroekerdijk 46; Willeskop 37 en Willeskop 271.

4.13 BEDRIJFSGEBOUWEN

Van de bedrijfsgebouwen zijn de windmolens de meest herkenbare. Op de zuidwestbolwerk waarvan de keermuur als stadsmuur dienst deed, staat een achtkante bovenkruier 'De Valk' met stelling uit 1753. De korenmolen, met riet gedekt en een bakstenen voet met hoekpilasters, die een oudere standaardmolen vervangt, bezit met uitzondering van bovenwiel met wiekenas, geen oorspronkelijk gaand werk meer.

Een tweede molen werd in 1721 opgericht op het pand Hoogstraat 53. Deze werd in 1841 weer afgebroken, maar de draagconstructie is in de kap nog steeds aanwezig. In Linschoten bevindt zich aan de Korte Linschoten de molenromp van de Korenmolen De Hoop uit 1895. Hier zijn ook de tot het complex behorende molenaarswoning en knechtenwoningen bewaard gebleven.

Van de vele steenfabrieken die Heeswijk en Willeskop hebben geteld, is slechts een tot schuur verbouwde oven met personeelswoning Willeskop 90 bewaard gebleven. Wel telt Montfoort zoals we hiervoor reeds zagen nog een aantal villa's van steenfabrikanten, zoals de villa 'Nazorg' aan Heeswijk 92, villa 'De Vlijt', Willeskop 9 en Julianalaan 25. Ook de buitenplaats Over-IJssel aan de Hofdijk 63 is door de steenfabrikant aangelegd.

Montfoort kende ook een geringe tabaksindustrie. Het rijk gedecoreerde pand Hoogstraat 22 was is gebruik als tabaks-kerverij. Een achterliggend pakhuis, aan de Hollandsche IJssel grenzend, draagt nog de naam: 'De Rookende Moor'. Het pand Plaats 5-6 heeft een functie in de tabaksindustrie vervuld. Ook het pand Heiliglevenstraat 1-3 kan een dergelijke rol hebben gespeeld. Later heeft dit pand zeer verschillende nijverheidsfuncties gekend, variërend van rijwielfabriek tot worstrokerij.

In Montfoort heeft ook het bouwbedrijf een rol van betekenis gespeeld. Op de boerdeij Liefhovendijk 2 en bij het Huis te Linschoten vindt men nog houten timmerschuren. Het pand Hofdijk 16 betreft een houthandel die vanwege de aan- en afvoer over water met de achterzijde aan de Hollandsche IJssel is gesitueerd. Het rond een plein gegroepeerde complex van houtloodsen en een dubbel, deels vernieuwde bedrijfswoning is een vroege representatie van de ambachtelijke bedrijfsbebouwing, die zich links rechts langs de Hollandsche IJssel heeft ontwikkeld. Naast de houthandel vindt men nog een bedrijfswoning van de verdwenen lakfabriek van Frankenhuijzen. Deze Frankenhuijzen heeft zoals hierboven reeds gezegd ook de tegenovergelegen buitenplaats aangelegd.

Bij de Willeskopperpoort vond men vroeger een scheepswerf. Het is mogelijk dat een van de nog aanwezige houten gebouwen hiervan een restant is.

Van de carosseriefabriek van Van Rooijen aan de Verlengde Hoogstraat is het blok arbeiderswoningen met kantoor en schaftlokaal uit 1911 bewaard gebleven. Direct tegenover de voormalige toegang tot het bedrijfsterrein, Verlengde Hoogstraat 14 vindt men de fabrikantenwoning van Van Rooijen uit 1907. Aanvankelijk had hij kantoor aan huis, maar deze functie zal in 1911 zijn overgebracht naar het complex aan de overzijde van de straat.

De villa Julianalaan 10 is gebouwd als directeurswoning van de reeds verdwenen gasfabriek die hier aan de Hollandsche IJssel stond. Verderop aan de Julianalaan 22 stond de graanmaalderij van Does, waar ook de directeurswoning (MF 147) van bewaard is gebleven.